

פרק 4

ראשיתה של המדינה המודרנית

הארגון הפוליטי של המדינות האירופיות השתכלל מאוד במאה שבין תום מלחמת מאה השנים, בשנת 1453, לבין שלום קאטו־קמברזיס, שחתם את המלחמות בין בית הבסבורג לבית ואלואה בשנת 1559. הריכוזיות המינהלית החלה זמן רב קודם לשנת 1453, עם מאמציהם הראשונים של השליטים בימי הביניים להשליט מידה מינימלית של סדר בממלכותיהם ולכונן סמכות רחבה במקום הפיצול הפוליטי שאפיין את העידן הפאודלי. תחילה, במהלך המאות השש־עשרה, השלוש־עשרה והארבע־עשרה, הניבו מאמצים אלה הצלחה חלקית, בדמות מוסר המלוכה הפאודלית. התהליך עתיד היה להתמשך עוד הרבה אחרי שנת 1559, ובמערב אירופה יגיע לשיאו ברפורמות המינהליות של המהפכה הצרפתית ושל נפוליאון, ובאיחוד הסופי של מדינות גרמניה ושל מדינות איטליה אחרי שנת 1850. אבל בשלהי המאה החמש־עשרה ובמאה השש־עשרה היה תהליך בנייתה של המדינה מרוכז, מהיר וררמטי ביותר. לפני שנת 1453 היו המדינות באירופה פאודליות יותר משהיו ריבוניות; אחרי שנת 1559 הן היו ריבוניות יותר משהיו פאודליות. לפני שנת 1453 אנו מדברים על המדינה הפאודלית או המלוכה הפאודלית; אחרי 1559 אנו מדברים על ישויות שאפשר לכנותן – אף אם בהסתייגויות מסוימות, כפי שנראה – מדינות ריבוניות.

בעולם של ימינו המדינה הריבונית עורנה הארגון הפוליטי השכיח ביותר ומציאות מוכרת לכול. לפיכך, על מנת להבין את הפאודליזם אנו נדרשים להפעיל במודע את הרמיון ההיסטורי. עלינו להשתחרר ממגבלות התפישות שלנו, ולשוות בדמיוננו חברה שאינה מכירה מדינה במונח המודרני או במונח הרומי; עלינו לדאות בעיני רוחנו שיטת ממשל, שבה הזכויות המקובלות של מדינה – הסמכות להכריז מלחמה, לגבות מיסים, לאכוף את החוק ולנהל את חיי האזרחים – היו בבעלות פרטית, כזכויות חוקיות שעברו בירושה בקרב בני האצולה הצבאית בעלת הקרקעות. השיטה הייתה מושתתת על אי־הבחנה בין סמכות ציבורית לקניין פרטי. בעידן הפאודלי היו המלכים חלשים מאור, כעוד שאנשים פרטיים בכל רחבי אירופה החזיקו בכוחות ממלכתיים, בדמות זכויות שנבעו מעצם בעלותם על רכוש.

לקראת תחילת המאה השלוש־עשרה שוב הייתה הסמכות המלכותית לכוח פוליטי משמעותי. מלכים עברו מעמדת התגוננות לעמדת התקפה, וביססו את כוחם ונכסיהם. אבל אירופה עדיין הייתה חברה פאודלית מובהקת, והווסאלים הגדולים של המלך הוסיפו להחזיק בבעלותם יסודות חשובים של סמכות ציבורית כזכויות רכוש מוכרות על־פי החוק ועוברות בירושה. חלוקת כוח זו בין המלך לאציל, בין האדון המלכותי לווסאל הגדול, היה המאפיין המרכזי של המלוכה הפאודלית, תופעה פוליטית שחצצה בין הממשל הפאודלי המבוזר מחד גיסא, לבין המדינה הריבונית מאידך גיסא. המלך

הפאודלי חלק עם אצילי ממלכתו רבים מהכוחות שהקיסר הרומי הצליח לשמר בידו בלי פגע. יחסיו עם כל בני-האדם האחרים בממלכתו לא היו יחסים שבין מלך לנתיניו או בין גשיא רפובליקה לאזרחיו, אלא קשר המושתת על רשת של נאמנויות ומחויבויות אישיות בין המלך הפאודלי לנתיניו, רשת שהייתה תוצר של הקשר הפאודלי בין האדון לווסאל שלו. המלך היה המנהיג או המושל העליון של הייררכיה פאודלית שכללה את כל בני המעמד השליטי, ורק מעטים מן הכוחות או המשאבים שהוא נהנה מהם לא היו תלויים במעמדו בפסגה של הייררכיה זו. מעמד זה בהייררכיה העניק למלך זכויות, זכויות יתר ומחויבויות מסוימות – למעשה, זכויות, זכויות יתר ומחויבויות רבות יותר מאלה שהיו מנת חלקו של כל אדם אחר בהייררכיה. אבל גם לווסאלים שלו היו זכויות וזכויות יתר. בימי הביניים המרכזיים והמאוחרים היה רק איזון רופף ביותר בין כוחות הביזור הפאודלי לריכוזיות של המונרכיה. אולם, בין השנים 1453 ל-1559 נסתה כף המאזניים לטובת הכתר.

התהוותה של המדינה הריבונית באירופה המערבית

במאה השש-עשרה היו למלכי צרפת, ספרד ואנגליה יומרות לאבסולוטיזם ולריבונות. נשיאו של בית-הדין הגבוה ביותר בצרפת הבטיח בשנת 1527 למלך השליטי, פרנסואה הראשון, כי "אין אנו מבקשים לערער על סמכותך או לגרוע ממנה; בכך יהא משום חילול הקודש, ואנו יודעים היטב כי אתה עומד מעל לחוקים" (Princeps legibus solutus) ("הנסיך אינו כפוף לחוקים")³¹ – עיקרון הלקוח מהחוק הדומי. משפטנים ציטטו טקסט עתיק נוסף: Quicquid principi placuit legis habet vigorem ("יצוון הנסיך חוק הוא"). אלו הן הגדרות של אבסולוטיזם, והן מגדירות גם את המאפיין היסודי של הדיבונות: הסמכות להכתיב את החוק. ז'אן בודן (1530-1596), ממניחי היסודות לתורת המדינה המודרנית, הבהיד: Maiestas ("דיבונות") היא הסמכות לחוקק. סמכות דיבונית, מעצם הגדרתה, אינה כבולה לחוקי אנוש ועומדת מעליהם, כיוון שהשליט הדיבון רשאי לבטל או לשנות את מה שהוא קבע. "השליט הדיבוני מיוחד בכך", כתב בודן, "שאינו יכול בשום פנים להיות כפוף לצווים של זולתו, כיוון שהוא המחוקק חוקים לנתיניו, מבטל חוקים שנחקקו בעבר ומתקן חוקים שאבד עליהם כלח".³² הנסיך הריבוני הוא שליט מוחלט, שאינו מוגבל אלא על-ידי החוק האלוהי וחוקי הטבע. בידי השליטה הבלעדית על כל הכוח והצדק במדינה. הוא השיב לידי אופן סמכויות ציבוריות עצמן שנגזלו ממנו על-ידי האצילים בעידן הפאודלי. להלכה הוא אמור היה להיות רשאי להטיל מיסים דרך קבע ובלי לבקש רשות לעשות זאת, לעמוד מול נתיניו הלא-מוזינים בראש

31 מובא אצל: Gaston Zeller, *Les institutions de la France au XVIe siècle* (Paris, 1948), pp.79-80

32 מתוך: Jean Bodin, *Six Books of the Commonwealth*, trans. M.J. Tooley (Oxford, n.d.), p.197

צבא קבע העומד לשליטתו הבלבדית, לעמוד בראש בירוקרטיה יעילה, לרונן רין צדק בכל משפט ולכל נתין, בלי לחלוק את סמכויות השיפוט עם איש, ולשלוט ברשויות המתחרות – אספת הנציגים, המעמדות והכנסייה.

בתקופת הרנסאנס הסתייעו רוב המלכים בתעמולה מורכבת כדי לבסס את התביעות התאורטיות הללו והשתמשו בסמלים ובטקסים כדי לשכנע, הן את האצילים בחצר והן את העירוניים, כי המלך הוא אכן התגלמות הדרת המלכות של הכתר הצרפתי או האנגלי. לשם כך הם הזמינו מגוון אדיר של חגיגות בנות-חלוק ויצירות אמנות בנות-קיימא, שנועדו להמחיש את אצילותם וסמכותם באורח דרמטי.

המלכים דאגו לביים חגיגות ציבוריות מסוגים שונים, שהיו לעתים קרובות מזיגה של הסגנון הגותי של שלהי ימי-הביניים עם דימויים קלאסיים חדשים. המלכים נכנסו לערים בתהלוכות רשמיות, והערים דאגו לקבל את פני המלכים במיצגים מפוארים של אמנות ארעית ובמפגני ראוה עצומים. המלכים קיימו תחרויות וטורנירים מורכבים. התרגילים האנכרוניסטיים הללו לא היו בדרך-כלל בעלי ערך רב מבחינה צבאית ולא הצטיינו באיכות גבוהה במיוחד. בפירנצה, למשל, חימש לורנצו דה מדיצ'י את המתמודדים בטורנירים בכלי נשק עשויים מברזל זול מלומברדיה, שהיו נשברים במקום לפצוע, והורה שפעם אחת הוא קטף את הפרס הראשון לא מפני שלחם היטב, אלא משום שמשל בעיר. אבל מפגני הכוח והעושר שאפשרו החגיגות הללו היו רציניים בתכלית ולו במבחר רב של טקסים ציבוריים ושל סמלים לצורותיהם השונות. ברוב המקרים לא היה לורנצו בערי איטליה ולשליטי המונרכיות החדשות קשר היסטורי הדוק עם רבים מן העמים והארצות שתחת שלטונם, ולכן הם הסתייעו באמנות של שלטי אצולה (heraldry) כדי להמציא קשרים כאלה ולקחת לעצמם סמכות של אצולה עתיקת-יומין. אילנות יוחסין מדומיינים התחקו אחר שורשי המשפחות השליטות של אירופה למן המלכים של ימי-הביניים, דרך האצילים הדומיים, ועד לנסיכים הטרויאנים, שייסדו כביכול את מדינות אירופה אחרי שעידם נפלה בידי היוונים. לא רק איניאס, מייסדה של רומא, אלא גם ברוטוס, מייסדה האגדי של בריטניה, ופרנקוס, אביהם הקדמון של הפרנקים, מצאו את מקומם בחיבורים ההיסטוריים, בשטיחי הקיד ובמגילות היוחסין. לימוד ההיסטוריה קיבל אפוא חשיבות מכרעת, והומניסטים באיטליה ובצפון אירופה התחרו ביניהם על מינוי למשרת ההיסטוריון המלכותי, האיש שנבחר להלל את מעלות ייחוסו ומידותיו הטובות של כל מלך בלטינית קלאסית נמצאת. ובאותו זמן רוממו מסרדי אבידים שהוקמו לא כבר, כמו "מסדר גינת הזהב" הבורגוני ו"מסדר הבידית האנגלי", את הקשר האישי ההדוק בין כל מלך או מלכה לבין הווסאלים הבכירים שלו או שלה.

האמנות והאדריכלות החדשות של הרנסאנס היו תפאורה ראויה לחיי החצר והדגישו את יופיים של אנשיה. מלכים ואצילים הקימו ארמונות ובתי כפר כדי שיוכלו להתענג על חיי החווילה הרומית. גנים העניקו מפלט נעים מן המתח של חיי השלטון; אוספים של יצירות אמנות ושל פלאי טבע הפגינו כי האציל, בנוסף על ייחוסו הרם, הוא גם חכם ומשכיל. והאמנות לצורותיה הרבות – מעל לכול אולי דיוקן של הרמות השלמה – הנציחו את האישים בעלי השרדה ואת התלבושות הנוצצות ששיוו צביון דרמטי כל-כך לחצר המלוכה של תקופת הרנסאנס.

אולם יומרות וחגיגות מפוארות הן רבר אחר, אך יישומן הלכה למעשה הוא עניין אחר לגמרי. באיזו מידה יכול היה "המונרך החדש", כפי שמקובל לכנות את המלכים בצרפת, ספרד ואנגליה בימי הרנסאנס, לממש את הסמכויות של השליט הריבון? באיזו מידה אכן נטה מאזן הכוח האמיתי לטובת המלכים והלאה מנתיניהם החזקים? כדי לענות על השאלות האלו, יש לבחון תחילה את המערכת הנקראת כיום "הבירוקרטיה" – המבנה המינהלי של המונרכיות החדשות – וליתר דיוק, את פקידי המלך.

פקידי המלך

המלך היה השליט העליון, מי שעמד בראש סולם הממשל, הן להלכה והן למעשה. הוא שלט באמצעות מועצתו והפקידים הבכירים של ממלכתו; באמצע המאה השש-עשרה כבר הייתה מועצת המלך כלי של ממשל אבסולוטי התלוי במלך לבדו. הרכבה של המועצה היה נתון כולו בידי המלך. לחבריה לא היה הביטחון שבקביעות, ותפקידם היה לבצע את כל משאלותיו של המלך ואת מדיניותו. הם יעצו למונרך, שלא היה חייב בשום פנים לקבל את עצתם. הם אפשרו למלך לעשות כרצונו; הם לא קבעו מה עליו לעשות. "שרים" מלכותיים יכלו אמנם לצבור כוח רב מאוד, אבל מרותם שיקפה אך ורק את עוצמתו של אדונם המלך. הם היו כלי-שרת.

בידי המלך הייתה אמנם הסמכות העליונה, אבל למעשה, בדמה המקומית לא בכל המקדים כך היה הדבר. ה־*corregidor* בקסטיליה היה פקיד ממשל מקומי מהסוג הקרוב ביותר לבירוקרט בן ימינו. הוא מונה על-ידי הכתר וקיבל ממנו את שכרו. משך כהונתו באזור מסוים הוגבל לחמש שנים לכל היותר, כדי למנוע ממנו להזדהות עם אינטרסים מקומיים; הוא מעולם לא נשלח לאזור מגוריו הוא; ונאסר עליו להתחבר עם סיעות מקומיות, לקנות רכוש או לבנות בית במקום שבו שירת בתפקידו. המועצה המלכותית המטירה עליו הוראות. בתום כהונתו נשלח למחוז שופט מיוחד, על מנת לשמוע תלונות ולהכין למועצה דו"ח מלא על האופן שבו מילא את תפקידו.

באנגליה, שירתו שופטי השלום את שושלת טיודור באותה יעילות שבה שירתו ה־*corregidores* את מלכי קסטיליה. הם מונו לתפקידם על-ידי הכתר ופעלו תחת פיקוחה הקפדני של המועצה המלכותית. אבל שופט השלום, שלא כמו ה־*corregidor*, נבחר למשרתו האחראית והכבדה על-ידי התושבים האמידים במקום מגוריו, ולא קיבל שכר על עבודתו. הממשל המקומי האנגלי התבסס על חובבנים עשירים ששירתו בתפקידם מרצון, שלא על מנת לקבל שכר. השיטה פעלה בצורה יעילה להפליא בימיהם של הנרי השמיני (מלך בין השנים 1509 ל-1547) ואליזבת הראשונה (מלכה בין השנים 1558 ל-1603), וסייעה לבסס מסורת רבת-ערך של שירות ציבורי ופעילות פוליטית בקרב בעלי הכוח הכלכלי. נקודת התורפה שלה הייתה טמונה בעצמאות המשתמעת משירות בהתנדבות. הפקיד המקומי אכף תקנות בייעילות וברצון, כל עוד הועילו אותן תקנות לסביבתו ופעלו לטובת מעמדו. אבל כשהפקודות המלכותיות עמדו בסתירה לאינטרסים שלו ולאמונותיו, מעטים היו המקרים שבהם עמד הפקיד בפיתוי להתעלם מהן.

בצרפת התפלגו ההלכה והמעשה בצורה בולטת עוד יותר. פקידי העיקריים של הממשל המקומי היו ה־*baillis* וה־*senechaux*, שהיו שמות נררפים לאותה משרה. מאפייניהם הבירוקרטיים היו מועטים. רובם גויסו משורות האצולה הגבוהה ביותר. בדרך כלל הם נעדרו מהמחוזות המינהליים שלהם, מאחר שהיו בחצר המלוכה או יצאו עם הצבא המלכותי אל מחוץ לגבולות צרפת, כך שאת עבודת המנהל הממשית עשה אחד הכפופים להם, ה־*lieutenant du roi ès bailliage*. בדומה ל־*corregidor*, היה גם ה־*lieutenant* בוגר אוניברסיטה בחוק אזרחי או קנוני, מומחה ממוצא בורגני, שלא הודחה באופן מיידי עם האינטרסים של האצולה בעלת הקרקעות. אבל בסוגיה החיונית של מינויים, הופר בלא הרף העיקרון הבירוקרטי, שלפיו בעל הסמכות הריבונית הוא הממנה את הפקידים. לפעמים מינה ה־*bailli* לבדו את ה־*lieutenant*, לפעמים בחר אותו ה־*bailli* על סמך עצתם של נכבדי האזור (gens de bien). במקרים מסוימים אף בחרו בו נכבדי האזור בעצמם. במקומות אחרים היו בוחרים שלושה מועמדים, והמלך היה ממנה אחד מהם. צו מלכותי משנת 1531 ניסה לתת את הסמכות למנות *lieutenants* בידי המלך לבדו, ולשווא. הפקיד המלכותי החשוב ביותר ברמה המקומית נותר מינוי מקומי – עושה דברם של האצילים המקומיים וכפוף לאינטרסים מקומיים.

על רקע מערכת היחסים המעורפלת הזו שבין המלך לפקידי מקבלת התופעה של מכירת מינויים מלכותיים, החידוש המינהלי החשוב ביותר של התקופה, את מלוא משמעותה. מכירת משרות מלכותיות עבור בצע כסף נפוצה תחילה בצרפת ובספרד בשנותיה הראשונות של המאה השש-עשרה. מלכים הקריבו חלק מסוים משליטתם על המינוי של פקידים במערכות הכספים והמשפט, ובתמורה קיבלו תשלום מיידי במזומנים. הסחר במשרות אמנם הביא ראשית כול לגידול בהכנסות המלכותיות, אך הוא הוליד גם תופעה משנית קבועה – הופעתה מחדש, בלבוש חדש, של הנטייה הפאודלית לכלכל בין משרה ציבורית לקניין פרטי. תופעה זו נעשתה בולטת יותר במקומות כמו צרפת, שבהם הובילה מכירת המשרות להעברתן בירושה, כך שבאמצעות תשלום הולם עברו המשרות מאב לבן כמו היו אחוזה פאודלית. המלך התקשה מאוד להדיח פקיד שקנה את משרתו בכסף וציפה להורשה לבנו. הבעלות על משרות עודדה גם אי-תלות במדיניות המלכותית, כך שהמלכים התקשו יותר ויותר לאכוף את צויהם. על מצב זה מעידה החזרה התכופה על צוים, שכולטת כל-כך בכל אסופת תקנות מהמאה השש-עשרה, וכשהפכו הנסיכים ביבשת אירופה את מכירת המשרות לתופעה רווחת וכללית, הם הקימו במו ידיהם מחסומים שמנעו מהם להפעיל בייעילות את הסמכות המלכותית.

אולם, מגבלה זו על יכולתו של המלך לאכוף באופן ממשי את רצונו, שנגרמה בגלל הסרבול של מערכת הפקידות, אינה צריכה להאפיל על העובדה החשובה לא פחות, שהמלכים נעשו חזקים יותר דווקא משום שפקידיהם היו מרובים וחזקים יותר. פקידי המלך כבר לא היו מנועים מלהיכנס אל אחוזותיהם של וסאלים חזקים. הצדק המלכותי נגע במישרין, גם אם לא באופן בלבדי, בכל אחד מנתיני המלך. בפעם הראשונה הייתה השררה הפוליטית הממשית בידי המלך ופקידיו, במקום שתהא מבוזרת ומפוצלת בין המוני נכבדים משורות הכנסייה והאצולה. מכירת המשרות עצמה הייתה בגדר מיסוד שחיתות מסוג מלכותי. הצד החיובי היה התפקיד שמילאה בכך שקשרה אלפי בעלי

תפקידים לכתר, בקשרי ממון פשוטים בתכלית, ובכך יצרה את "השררה הרביעית" – אותה שכבה אשר בזכות רוח הצוות, השאפתנות והתאוה לכוח ולעושר, חיזקה את השררה המלכותית על חשבון החירויות וסמכויות השיפוט המסורתיות של הכמורה, האצולה והערים. במובן זה גוף משגשג של פקידים ובעלי תפקידים מטעם המלך הוא סימן מובהק לריכוזיות מינהלית, וביטוי מוסדי מובהק למעבר של סמכות השלטון מן האציל הפאורלי לנסיך הריבוני.

הצבא

מאפיין שני של המונרכיות החדשות היה קיומו של צבא קבע של שכירים. בתקופה הפאודלית היו האמצעים לביצוע מעשי אלימות בבעלות פרטית, והאצילים נהגו מהזכות החוקית להכריז מלחמות פרטיות. במדינה הריבונית המודרנית, הבעלות על האמצעים לביצוע מעשי אלימות היא מונופול של הסמכות הריבונית, והזכות להכריז מלחמה שמורה למדינה ולה בלבד. בשנים בין 1460 ל-1560, אפשרו העושר הגדל במהירות של אירופה והחידושים הטכנולוגיים שנלוו לאבק השרפה לכמה מן השליטים באירופה להקים צבאות מסוג חדש, אף שגם אלה לא היו אלא שלב ביניים.

הצבא הצרפתי בימיו של פרנסואה הראשון היה דוגמא טיפוסית לכוח שכזה. שרל השביעי (מלך בין השנים 1422 ל-1461) נקט את הצעדים הראשונים להקמתו, בשנותיה האחרונות של מלחמת מאה השנים. הוא יסד, בתקנה שתיקן בשנת 1439, את ה־compagnies d'ordonnance, יחידות של חיל פרשים שהסתייעו בקשתים רכובים. ה־compagnies d'ordonnance אוישו אמנם בלוחמים מתנדבים משורות האצולה, אבל אצילים אלה הצטרפו לצבא החדש בתפקיד חדש – לא כווסאלים המבצעים את החובה המסורתית להעניק לארונם סיוע צבאי (auxilium), אלא כמתנדבים בשכר, בשירות סדיר וקבוע לכתר. האצילים הורחקו מאחוזותיהם, שולבו ביחידות שגייס המלך, שבהן נקבעה השפעתם היחסית על-פי מקומם בהיררכיה הצבאית ולא על-פי מספר בני הלווייה הפאורליים שהביאו עמם, ובהדרגה הם אולפו לציית למשמעת המלכותית. הם חדלו להיות אבירים והפכו לפרשים שכירי חרב.

במאה החמש-עשרה גויסו רוב הלוחמים בחיל הרגלים באמצעות גיוס חובה חלקי. בשנת 1448 פקד שרל השביעי על כל קהילה להכשיר ולצייד קשת אחד לצבא המלכותי. חיל מילואים כפרי זה לא נחל הצלחה, ועם עלייתו של פרנסואה הראשון לשלטון לא גויסו עוד חיילי הרגלים בגיוס חובה, אלא הפכו לחיל שכירים מקצועי. מפקדים, שאותם מינה או שכר המלך הצרפתי, ארגנו את חיילי הרגלים – שבשלב זה עלו במספרם על הפרשים, והם חומשו ברמחים וברובי ארקבוס או מוסקט – לפלוגות שמנו משלוש-מאות עד חמש-מאות חייל. הגיוס היה מלכותי אך לא לאומי. חיילי הרגלים היו בחלקם צרפתים ממחוזות כגון פיקארדי וגסקוניה, שתושביהם נודעו כששים אלי קרב, והרוב הגדול היו זרים. הקשתים במשמר האישי של המלך היו סקוטים. הקונפדרציה השווייצרית הגיעה להסכם קבע עם פרנסואה הראשון, ולפיו סיפקה לו בכל אחד ממשעות המלחמה שלו מששת אלפים ועד שישה-עשר אלף אחוזי רומת. אחרי

השווייצרים היו אלה ה־Landsknechte הגרמנים שנודעו כשכירי החרב הטובים והזמינים ביותר באירופה, וכמה אלפים מהם שירתו קבע בצבא הצרפתי; אליהם הצטרפו גם אנגלים, איטלקים, פולנים, יוונים ואלבנים.

בצדפת ובספרד העניקו צבאות מסוג זה גיבוי למאמצי המלכים להקים מדינות ריכוזיות ריבוניות. עם זאת, בדומה לחיל הפקידים האדמיניסטרטיביים, גם הצבאות הללו לא היו מגנונים יעילים במיוחד לשליטה מלכותית. כשלא קיבלו את שכרם הפכו הגייסות לאספסוף פרוץ, שבזו ערים וכילה כפרים בלא רחם. וגם כשקיבלו את שכרם, לא צייתו החיילים לכתר לבדו ולא היו נאמנים לו באופן בלבדי. חיל הפרשים הכבד כבר לא היה פאודלי, ואף-על-פי-כן נותר אריסטוקרטי כמעט לגמדי בהרכבו, כך שאי-אפשר היה לסמוך עליו במאבקים פנימיים סביב אינטרסים של האצולה. מבחינה פוליטית, היה בטוח יותר להעסיק חיילי רגלים זרים, אף שהסמכות האמיתית עליהם נותרה בידי מפקדיהם ולא בידי המדינות ששכרו אותם. אין ספק, שבהשוואה לסחיטה שהפעילו ה־condottieri על ערי-המדינה האיטלקיות, היו מלכי צפון אירופה פגיעים פחות לסחטנותם של שכירי-החרב שלהם; אבל לא פעם גילו המלכים הללו כי גייסותיהם החליפו צד, לתועלתם, דווקא כשנוקקו להם ביותר.

גם נתיניהם של מלכי אירופה לא פורקו כליל מנשקם. הטירה הבודדת נעלמה זה כבר, אבל החידושים בבניית ביצורים עירוניים אפשרו במהרה לעיר תקיפה להתגונן בהצלחה מפני כל דבר, למעט מפני מצור יקד. רוב הערים החזיקו מיליציות משלהן. באמצע המאה השש-עשרה יכלו גם עיירות קטנות, כגון טרואה ואמיין, לגייס למעלה משלושת אלפים איש, אם כי אלה היו חסרי הכשרה צבאית. ולבסוף, בכירי האצילים (והדבר נכון במיוחד לגבי צרפת, ופחות ביחס לאנגליה) המשיכו לעמוד במרכז רשתות מורכבות של פטרונות, קשרי משפחה ויחסי קליינט עם האצילים הפחותים מהם במעלה. קשרים כאלה אפשרו למוֹנְדֹנְסִי, נצר לאחת המשפחות החזקות ביותר בצרפת, להגיע לחצר המלוכה בשנת 1560 כשהוא מלווה בפמליה של שמונה-מאות פרשים. הקלות שבה יכלו הדוכסים מגיז ווילהלם מִנְסָאוּ, הנסיך מבית אורנוֹ, לגייס צבאות במהלך מלחמות האזרחים בצרפת ובארצות השפלה במחצית השנייה של המאה, מעידה בבירור על חשיבותן הצבאית והפוליטית המתמשכת של מערכות יחסים אלו. מלכים בני המאה השש-עשרה עמדו בראש מגנונים צבאיים יעילים בהרבה משל קודמיהם בימי הביניים; אבל במלחמה, כמו גם במינהל, המשיכו בית ואלואה ובית הבסבורג להישען על תמיכתם מרצון של החזקים בנתיניהם.

כספים

טבעו של מאזן הכוחות בין הנסיך למעמד השליט, שאפיין את המונרכיה בימי הרנסאנס, ניכר ביתר בהירות במוסדותיה הכספיים.

נסיכי הרנסאנס נזקקו לכסף באופן נואש. הוצאותיהם הגדולות ביותר היו בתחום הלוחמה. הצבאות היו אמנם קטנים על-פי אמות-מידה מודרניות (הצבאות הצרפתיים והספרדיים שהשתתפו במלחמות האיטלקיות ובמלחמות הבסבורג-ואלואה מנו בממוצע

בין עשרים אלף לעשרים וחמישה אלף חיילים), אבל כאז כן היום, המלחמה הייתה עניין יקר באופן יחסי. מוסכמה רווחת במאה השש־עשרה גרסה, "אם אין כסף, אין שווייצרים". לואי השנים־עשר (שלט בשנים 1498-1515) שאל את אחד ממפקדיו האיטלקים, כשהלה התכונן לפלוש לדוכסות מילאנו בשנת 1499, מה דרוש לו כדי להצליח; התשובה הבוטה שקיבל הייתה: "כסף, עור כסף ועור כסף". שלום מעולם לא הקל את הלחץ לאורך זמן; המלחמה הייתה עניין כמעט בלתי־פוסק. בין תחילת המלחמות באיטליה בשנת 1494 לסוף המאה השש־עשרה, יצאו המדינות החשובות באירופה למערכות צבאיות גדולות בשלוש מתוך כל ארבע שנים. על ההוצאות הצבאיות יש להוסיף את עלויות הדיפלומטיה, כמו למשל הסכומים ששילמו הצדפתים בין השנים 1525 ל־1546 על מנת להבטיח את יחסי הידידות עם השווייצרים, עם הנסיכים הפרוטסטנטים הגרמנים ועם הנרי השמיני מלך אנגליה; את משכורותיהם של פקידי המלך, את הקצבאות ששולמו לאצילים - ההיבט הכספי של התהליך שהפך את האצולה הפאודלית לאריסטוקרטיה בשירות הכתר; את העלייה בהוצאות של המשק המלכותי על פאר והדר, ראוה ומותרות בכל האמור בבניית מבנים, מתן חסות אמנותית וספורט (הקיסר מקסימיליאן הראשון החזיק אלפיים כלבי ציד) - וכל זאת בעידן של מחירים המאמירים במהירות.

על מנת לעמוד בהוצאות הגדולות הללו, גבו השליטים הכנסות ממוגוון מקורות. אחד מהם, שהיה בעבר מקור הכנסתם הגדול ביותר אבל איבד מחשיבותו במאה השש־עשרה, היו נחלות המלך (הדומינה המלכותית). אלה הניבו דמי חכירה ומיסים, שהמלך היה זכאי להם מכוח היותו בעליהם של שטחים נרחבים, והעומד בראש ההייררכיה הפאודלית. מקור הכנסה שני היה מיסוי עקיף. אצל כל הממשלות, המקורות העיקריים של מיסוי עקיף היו מכסים ומיסי מכירה על יין, בשר, בדים ורשימה גדלה של טובין אחרים. על אלה הוסיפה כל ממשלה מיסים אחרים כראות עיניה. בצרפת היה מס ה־*gabelle*, מס המלח הנודע - מי שעמד בראש כל משק בית אולץ מדי שנה לקנות מהמחסנים הממשלתיים כמות מינימלית קבועה של מלח, במחירים שהבטיחו לכתר רווחים אדירים. ה־*alcabala*, מאבני היסוד של משק הכספים הספרדי המלכותי, היה מס בסך עשרה אחוזים, שהוטל על כל עסקה מסחרית, היווה מעמסה כבדה על סוחרים, ומן הסתם היה אחת הסיבות שתרמו להיחלשות חיי הכלכלה בספרד במרוצת המאה השש־עשרה.

מלכים ניסו לעמוד בהוצאותיהם בדרך שלישית - הלוואות. הלוואות מסוימות נלקחו בכוח, והיו בעצם צורה של מיסוי מוסווה, מעבר למיסוי הקבוע בחוק. קורבנותיה התכופים ביותר של שיטה זו היו הבורגנים בערים הגדולות. המקרה של טולוז הוא דוגמא אופיינית. לואי השנים־עשר ביקש מאורחי העיר "מתנה" של עשרת אלפים ליברות; פרנסואה הראשון גבה מהם עשרים אלף ליברות בשנת 1537, בשנת 1542 ובשנת 1544; אנרי השני גייס מן העיר שבעה־עשר אלף ליברות בשנת 1553 ושוב בשנת 1555. נטילת הלוואות מהסוחרים הבנקאים הגדולים הייתה שיטת גיוס כספים יותר מקובלת, אף כי הכבידה יותר על הלווה. את מסעו של הצבא הצרפתי נגד נפולי, בשנת 1494, מימנו ברובו בנקאים איטלקים גולים בליון. קרל החמישי מימן את מלחמותיו, בשנות שלטונו האחרונות, בעזרת הלוואות שנטל מבנקאים באנטוורפן. בין השנים 1551 ל־1555 תפחו חובותיו בעיר זו מחצי מיליון ליברות ללמעלה משישה מיליון ליברות. כשהאשראי

המלכותי המידרדר היקשה עליהם ללוות כספים מהבנקאים, פנו המלכים לציבור ויזמו שניים מן החידושים המעניינים ביותר בתורת הכספים של המאה השש־עשרה: מכירת אגרות ממשלתיות ועריכת מלוות ציבוריים. הממשל הספרדי מכר *jurros*, קצבאות שנתיות שנמכרו במחיר גבוה פי עשרה או חמישה־עשר מתשואתן השנתית. הצדפתים הנפיקו, החל משנת 1522, אגרות חוב בשם *rentes sur l'Hotel de Ville*, שהניבו ריבית בסך שנים־עשר אחוזים. המלך שילם את הריבית, וכערוכה לאיגרות שימשו האחוזות והמיסים של העיר פריס, שהאשראי שלה היה יציב יותר משל הכתר. מבצע האשראי המרשים ביותר בתקופה היה הלוואה שגייסו בנקאים של ליון בשנת 1555 למען אנרי השני (שלט משנת 1547 עד 1559). הייתה זו אחת הדוגמאות הראשונות של הלוואה ציבורית בקנה מידה גדול מחוץ לאיטליה. בני כל המעמדות, עשירים כעניים, מאצילים שווייצרים וגרמנים ועד למשרתים ולמנקות, לא עמדו בפיתוי של מה שכינה בן התקופה "הציפייה המתוקה לרווח מופלג", ומיהרו להצטרף. אלמנות השקיעו את ירושותיהן, גבירות מכרו את עדייהן. פחות מתורכיה הרחוקה השקיעו באמצעות סוכניהם סכומים של חמש־מאות אלף מטבעות זהב. בועת הספרות פקעה במשבר הכספי הגדול של שנת 1557, כשהממשלה הספרדית והממשלה הצרפתית כאחת השעו את התשלומים שלהם התחייבו. בסופו של דבר, ראו עצמם משקיעים בני מזל אם הצליחו להשיב לעצמם שלושים אחוזים מהשקעתם.

מיסוי וייצוג

למלכים האירופאים היה מקור הכנסה אחד נוסף: מיסוי ישיר. ההכנסה מהנחלות המלכותיות לא הספיקה כלל ועיקר. המיסוי העקיף היה רווחי, אבל לא הניב די כסף לכסות את עלויות המלחמה. ההלוואות רק סייעו להקל את המצוקה. הבעיה המכרעת של כל שליט בימי הרנסאנס הייתה תוסף האיוון המתמיד והקריטי בין הכנסות להוצאות. הבסיס האפשרי היחיד למערכת כספים ממשלתית תקינה היה מערכת קבועה למיסוי ישיר. אבל על־מנת לגבות מיסים באופן סדיר, היה המלך צריך להתגבר על רתיעה עמוקה ביותר של נתיניו, ולבטל את אחת מזכויותיהם המבוססות והיקרות ביותר ללבם. ההשקפה הרווחת המסורתית גרסה, כי על מלך לחיות "בכוחות עצמו", כלומר, להתקיים מן ההכנסות מהנחלות המלכותיות וממיסוי עקיף. אלו היו ההכנסות הרגילות של הכתר. כאשר התעורר הצורך בהוצאות נוספות חדיגות, עקב מקרה חירום כלשהו, חייב היה המלך - ובזאת האמינו הבריות בלא עוררין - לפנות אל נתיניו הנאמנים ולבקש מהם כספים. בקצרה, המיסוי הישיר לא נחשב חלק אינטגרלי והכרחי של מערכת הכספים הממשלתית. כל מיסוי ישיר היה אמצעי חריג ואי־אפשר היה לכפות שום מיסוי ישיר שהוא בלי הסכמת הנתינים. תאורטיקנים בימי הביניים ניסחו אמונה זו באופן שונה במקצת, כשאמרו כי למלך ניתן ה־*dominium* ("המרות הפוליטית"), בעוד שלנתין היה ה־*proprietas* ("הרכוש הפרטי"). הנתין לא היה רשאי להתערב בעניינים פוליטיים, כמו דיפלומטיה או מלחמה; ניהול המלחמה היה חלק מהזכויות שניתנו למלך. באותה מידה, השליט לא היה רשאי לשלוח יד ברכוש הנתין, בלי הסכמתו של האחרון.

נתינים בכל רחבי אירופה הסכימו למיסוי ישיר (או סירבו לו) באמצעות אסיפות נבחרים - הפרלמנט האנגלי, וה־Cortes בקסטיליה או באראגון, אסיפת המעמדות הכללית ואסיפות המעמדות הפרובינציאליות בצרפת. נושא המיסוי עלה תדיר במשא ומתן בין מלך התובע כספים לבין נציגי הכמורה, האצולה והעם בממלכתו, שנענו באי־רצון לבקשתו. הרו־שיח ביניהם - מאבק כוחות מורכב שבו נודעו תפקידים מרכזיים לכורח הצבאי, לצורך הכספי ולהגנת הרכוש - הוא שעתידי היה לקבוע בסופו של דבר היכן תשכון ריבונותה של המדינה. הריבונות כשלעצמה לא עמדה על הפרק, מערכות הכספים של המונרכיות החדשות היו מערכות כספים של מדינות ריבוניות, אף יותר ממוסדותיהן המינהליים או הצבאיים. איש לא התכחש ליכולתו של הכתר להטיל מיסים, ורק מי שהתעקש לדבוק בהשקפות מיושנות אכן ציפה מהמלך לחיות "בכוחות עצמו". אף יחיד לא הטיל או גבה מיסים כזכות חוקית הנובעת מבעלותו על קרקעות. המיסוי היה מונופול של השלטון, זכותה הבלבדית של המדינה, שאותה היא לא חלקה עם איש. מה שעמד על הפרק היה עתידה של ההסכמה למיסוי, ובאמצעות הסכמה זו, עתידם של המוסדות המייצגים בכל מדינה. חוזקן או חולשתן של האסיפות הוא שהכריע עם הזמן איזו צורה חוקתית לבשה כל מדינה ריבונית: מחד גיסא מונרכיה אבסולוטית, שבה הריבונות מופקדת בידי המלך לבדו; ומאידך גיסא, מונרכיה מוגבלת, שבה הריבונות מופקדת בידי המלך ומעמדות העם גם יחד, או כפי שינסחו זאת לימים האנגלים, "בידי המלך בפרלמנט".

מלכי צרפת וספרד גברו למעשה על הצורך בהסכמה למיסוי, ובכך החלישו את המוסדות הנבחרים בארצותיהם במידה רבה מאוד. ההיסטוריה החוקתית הצרפתית מבהירה זאת היטב. המס הישיר החשוב ביותר היה ה־taille, שאושר להלכה על־ידי אסיפות המעמדות המקומיות והלאומיות. המלך חילץ מאסיפת המעמדות הכללית, שייצגה את הממלכה כולה, הכרה ראשונית בצרכיו הכספיים. הבוחרים לא נתנו לנציגיהם סמכויות לאשר בהצבעה מענקים חריגים, אלא להסכים על הצורך במתן מענקים כאלה. רק אסיפות המעמדות המחוזיות, או המקומיות, יכלו להיעתר לבקשה להטיל מיסים. היה זה שרל השביעי (שלט משנת 1422 עד 1461) שהצליח לחלץ מאסיפת המעמדות הכללית הכרה בצורך המתמשך של הכתר בהכנסה סדירה. לנסיבות שבהן הושג הישג זה הייתה משמעות רבה - תקופה של משבר צבאי, בימי המערכות האחרונות במלחמת מאה השנים נגד האנגלים. מן הראוי לציין את תכליתו המידית של המענק - לממן את חיל התותחנים המלכותי ולשלם את שכרן של ה־Compagnies d'ordonnances. מכאן ואילך נשא ונתן הכתר אך ורק עם אסיפות המעמדות במחוזות, בתי־נבחרים שאותם היה לו קל יותר לתמרן ולהפיל עליהם מורא. שרי המלך נשאו ונתנו עם אסיפות המעמדות המקומיות הללו במשך כל המאה השש־עשרה. הבריה לגבי ההסכמה למיסוי נותרה על כנה, אבל למעשה היא לא הייתה אלא הליך רשמי. הכתר היה קובע מדי שנה, באופן חד־צדדי, את סכום ה־taille, וגובה אותו באמצעות גובים מלכותיים. הכורח הצבאי נותר הציודק לפעולה זו - בתחילה הצורך לגרש את צבא הכיבוש הזר מן הממלכה, ואחר־כך, בין השנים 1494 ל־1559, התביעות הרחופות והבלתי־פוסקות של המלחמות באיטליה והמאבק נגד קרל החמישי. ובינתיים, בין השנים 1484 ל־1560, לא התכנסה

אסיפת המעמדות הכללית אף לא פעם אחת. שקיעתה, והסכומים הגדלים והולכים של ה־taille, בייחוד בימי שלטונם של פרנסואה הראשון ואנרי השני, מעידים על כוחו הממשי של הכתר, על האיום המוסווה שבהפעלת הצבא המלכותי, על יעילותו של המערך הביורוקרטי הפיננסי, ועל הציות שבשתיקה של האוכלוסייה למדיניות שרוקנה את חירות ההסכמה המסורתית מכל משמעות מעשית שהיא.

הציות היה הדרך הקלה, מפני שהמלכים הצרפתים הטילו מיסוי ישיר רק על אותם מגזרים באוכלוסייה שהיו החלשים ביותר מבחינה פוליטית. אחר המאפיינים המהותיים של ה־taille היה האופן הלא־שוויוני שבו הוטל. פטור ממיסוי ישיר נבע במקורו מהריבוד התפקודי של החברה, ומן התכלית הצבאית שהמיסוי הישיר נועד לשרת. ה־taille היה תביעה למתן סיוע ממי שלא העניקו סיוע אחר כלשהו, מוכר ומועיל, נגר אויבי המלך. האצילים סיעו בהשתתפות פעילה בקרבות, הכמורה בתפילות לניצחון, והשררה השלישית (שכללה את כל היתר) במתן כסף. במילים אחרות, לכל שררה בחברה נועד תפקיד משלה - להילחם, להתפלל, לעבוד. להלכה, חלוקת תפקידים זו פטרה את הכמורה והאצולה ממיסוי ישיר, והטילה אותו אך ורק על השררה השלישית. למעשה, המצב היה מורכב יותר. הכמורה - ועובדה זו מצביעה על הירידה בכוחה ובעצמאותה - שילמה סכומים ניכרים. ובאותה מידה, רבים מחברי השררה השלישית השיגו פטור באמצעות מתן שירות אחר כלשהו, כחיילים או כביורוקרטים בשירות המלך, ותדיר כזכות־יתר מיוחדת שהמלך העניק או מכר להם. האוליגרכיות של ערים שלמות קנו לעצמן חסינות כספית בתשלום סכומים חר־פעמיים. האצולה, לעומת זאת, נותרה פטורה ממיסים להלכה ולמעשה גם יחד, עד כדי כך, שהפטור מן ה־taille הפך לראיה המוצקה ביותר למעמד אריסטוקרטי. בצרפת, וברוב מדינות אירופה האחרות, הפטור ממיסים שקיבלה האצולה הפך לאחד התנאים לעסקה הפוליטית המצויה בבסיסה של המדינה המורדנית בראשיתה; האצולה ויתרה בהדרגה על כוח פוליטי עצמאי בתמורה לחסינות פיננסית. לכן עתידות היו מונרכיות "אבסולוטיות" להתקיים בעיקר על מיסי האיכרים.

באנגליה היה הרפוס של ההתפתחות החוקתית שונה למדי. אנגליה נמצאה בשולי הזירה של פוליטיקת הכוח. צרפת, כפי שנראה, הייתה מוקפת בשטחים שבהם שלט קרל החמישי, ואילו אנגליה הייתה מוגנת על־ידי התעלה, ומן המאה החמש־עשרה ואילך כמעט שלא הייתה מעורבת במלחמות. לאנגליה לא היה צבע קבע, והיא מיעטה לשכור שכירי חרב. להלכה היו כל בני החורין במדינה חייבים לשרת שירות צבאי, אבל מי שגייס ואימן אותם היו נכבדים מקומיים, ולא אנשי מקצוע. צבאה של אנגליה, בדומה לממשל המקומי שלה, היה צבא חובבים, שהיה נחות בהרבה מהצבאות ביבשת אירופה בכל האמור בטקטיקה ובחימוש. עד ימיה של אליזבת הראשונה היו האימונים הצבאיים בעיקר ידי מקשתות ארוכות בכיכר הכפר. יתר על כן, באנגליה שילמו הכול מיסים, אצילים כפשוטי העם; והנטל האוניברסלי של המיסוי, יחד עם ניסיון נרחב בממשל מקומי, טיפח ברבים מתושבי אנגליה לחושת מחויבות פוליטית ורצון להשפיע על החקיקה והמדיניות. לפיכך לא היה למלכי אנגליה מניע צבאי דוחק לגבות מיסים בלי הסכמה ובאורח קבע; ולא היה להם גם הכוח לעשות כן, כיוון

שהתייצבו בלי צבא בפני הנתינים, שגם העשירים והחזקים ביותר ביניהם נאלצו לשלם מיסים.

אבל המאורע המכריע בהיסטוריה החוקתית של אנגליה במאה השש־עשרה היה הנתק הדתי מרומא. בימי הנרי השמיני הצליח הפרלמנט האנגלי לחוק את השפעתו בשל הצורך הנואש של המלך לגייס לצדו את רעת הציבור ותמיכתו במהלך המשבר הפוליטי שעורר מאבק האדירים שלו נגד האפיפיור. "פרלמנט הרפורמציה" התכנס לשבעה מושבים, בין נובמבר 1529 לאפריל 1536. בהנהגתו המיומנת של הנרי, חוקק הפרלמנט את החוקים שקבעו את אי־תלותה של הכנסייה האנגלית בשליטת האפיפיור, וכונן באמצעותם כנסייה לאומית שבראשה עמד המלך. בתום המשבר הרתי הייתה יוקרתו של הפרלמנט גדולה פי כמה וכמה מבעבר. הבית התחתון ביסס את זכויותיו והרחיבן, והבטיח חירות ממאסר ומידה מוגבלת של חופש הדיבור. חבריו מילאו תפקיד בענייני מדינה חשובים. המושבים הממושכים סייעו לבסס מסורת של המשכיות ורוח צוות. בפעם הראשונה החלה החברות בפרלמנט להאציל על החברים יוקרה חברתית, נגישות לחסות ויתרון פוליטי. אנשים החלו להתחרות על חברות בפרלמנט. חובתו המרכזית של הפרלמנט עדיין הייתה בלי ספק הזרמת כספים למלך והסכמה לפרוגרמה החוקתית של הכתר. בימי שלטונו של הנרי השמיני, ואפילו בימיה של אליזבת הראשונה, לא היה הפרלמנט אלא ספח מועיל לכוחו העליון של הכתר, כלי שרת בירי הממשל, ולא אמצעי בקרה וריסון לממשלה כפי שיהיה במאה השבע־עשרה. אבל הפרלמנט היה קיים. הוא התכנס. הוא קנה לעצמו אחיזה איתנה בכל האמור בצורכיהם של בעלי הרכוש, באינטרסים שלהם ובשאיפותיהם. ומעל לכול, כיוון שבני שושלת טיודור השתמשו בפרלמנט למתן מעמד חוקי מלא לרבות מפעולותיהם הפוליטיות, הפך שיתוף הפעולה עם הפרלמנט לכורח ליורשיהם, כבר במאה השש־עשרה ניסו כמה מחברי הפרלמנט ליזום חוקים והצעות חוק משלהם – רהיגו, דרשו בעקיפין ליטול חלק בעיצוב המדיניות שאותה מימנו מיסיהם. כך החלו יחסי הגומלין המועילים, שבמסגרתם סיפק הפרלמנט את הכסף בתמורה לתיקון עוולות שעליהן קבל, ואילו הכתר התאים את המדיניות לדעת הפרלמנט בתמורה לכסף. בזאת נפתחה הדרך שתוביל לימים לפרשנויות לגבי טבעה של הסמכות הפרלמנטרית, פרשנויות שהיו שונות לגמרי מאלה שאפשר היה לפתח תחת שלטונם האישי של מלכי בית טיודור הפופולריים והרודניים.

אולם, אין להפריז בניגוד בין ההתפתחויות החוקתיות בצרפת ובאנגליה. ההתפתחויות הללו עתירות היו להתפצל במידה ניכרת במאה השבע־עשרה: באנגליה לקראת מונרכיה מוגבלת, ובצרפת לעבר אבסולוטיזם. מה שהיה ברור באותה מידה לאנגלים ולצרפתים במאה השש־עשרה היה העובדה הפשוטה של הכוח המלכותי. הארכיבישוף של קנטרברי, שהתרה בכמורה האנגלית כי עליה להתכופף ולכופף את עקרונותיה בפני המלך, תמצת את ניסיונם של בני דורו במימרה קצרצרה: *Ira principis mors est* ("זעם הנסיך מוות הוא"). לצרפתי ולאנגלי גם יחד היה ברור באותה מידה, כי המרות המלכותית מבוססת על שיתוף הפעולה הפעיל של בכירי נתיניו של המלך. המלכים הצרפתים קנו את שיתוף הפעולה של המעמד השליט בפטור ממיסים; המלכים האנגלים בנכונותם להשתמש בפרלמנט. מהצד האחד היה הנרי השמיני שליט

"אבסולוטי" לא פחות מפרנסואה הראשון; מהצד השני, תלותו של פרנסואה בשירות המינהלי מרצון ובתמיכה הפוליטית של נתיניו הגבילה את כוחו, לא פחות משהגבילה את כוחו של הנרי.

המונרכיה של הרנסאנס, ברומה למוסדות אחרים בני המאה השש־עשרה, הייתה צורת מעבר, מזיגה מורכבת של מסורת וחירוש. עד שנת 1560 כבר עשו המונרכיות המרכזיות באירופה המערבית צעדי ענק לקראת איחוד טריטוריאלי, ריכוזיות מינהלית והאדרת הכוח המלכותי. המהירות שבה צבר הממשל המרכזי בצרפת, ספרד ואנגליה זכויות בלבדיות – הזכות לחוקק חוקים, למשול באמצעות מינויים משפטיים, פיננסיים וצבאיים, לגבות מיסים, להכריז מלחמה ולכרות שלום, להפעיל סמכות שיפוטית אולטימטיבית ולטבוע כסף – מגדירה את התפתחותן ממונרכיות פאודליות למדינות ריבוניות טריטוריאליות. לבן אנו מכנים אותן "מונרכיות חדשות", לא על שום שניתקן בבת־אחת מן העבר, או מפני שנעלמו מהן באחת כל השרידים הפאודליים (ראינו בפירוש שלא כך קרה), אלא מפני שהמבנה שלהן היה חדשני דיו לפחות תקופה חדשה בתולדות המוסדות הפוליטיים האירופיים. על יסודות אלה נבנו המונרכיות הריבוניות הגדולות של המאות השבע־עשרה והשמונה־עשרה.

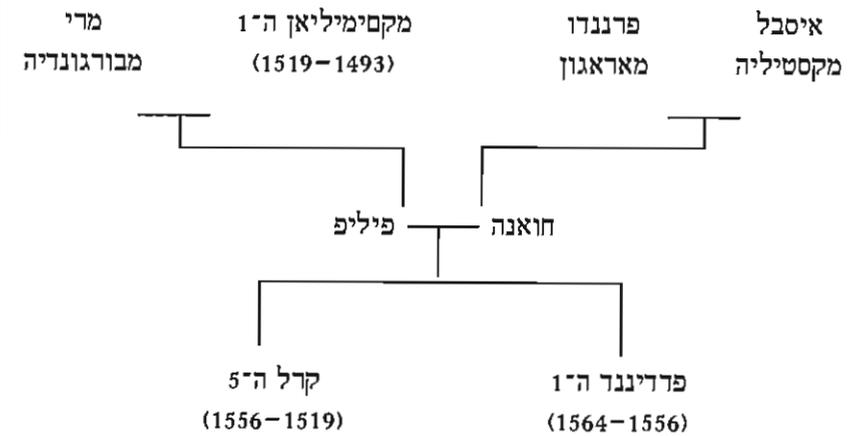
הקיסרות של קרל החמישי

לאופולד רֶנְקָה, ההיסטוריון בן המאה התשע־עשרה, שהוא הנורע מכל מייסדיה של ההיסטוריה המודרנית "המרעית", טען, כי המחקר ההיסטורי מהלך קסם על העוסקים בו ומהנה אותם כל־כך בזכות הברלים המרהימים בין בני־האדם, "הגיוון החי של האנושות". קיימות רק רוגמאות מעטות שממחישות גיוון זה טוב יותר מהמוסדות הפוליטיים באירופה במאה השש־עשרה. סקירה של המונרכיות החדשות הללו תקצר מכדי למצותן, אף שמבניהן היו מגוונים בהחלט. על מנת לחוש, ולו בקירוב, כמה מורכבות היו הררכים שבהן מלכים, נסיכים, ערים ואסיפות נבחרים הפעילו סמכות פוליטית, התחלקו בה או התחרו עליה, יש לנטוש את צרפת ואנגליה ולעבור לפסיפס הטריטוריאלי שהיווה את הקיסרות של קרל החמישי.

קרל לבית הבסבורג (שלט משנת 1519 עד 1556) היה יורש הכתרים המובהק ביותר, והאימפריה שלו הייתה מופת לתוצאות של הציורפים האקראיים של גישואים, לירה ומוות מלכותיים בעירן הרינסטי. סבו מצד אביו, הקיסר מקסימיליאן הראשון (שלט משנת 1493 עד 1519), נשא לאישה את בתו היחידה של הדוכס האחרון של בורגונדיה, שהייתה היורשת של שבע־עשר מחוזות ארצות השפלה ופראנש־קוֹנְטָה. סבו וסבתו מצד אמו היו המלכים הקתוליים פרננדו מאראגון ואיזבל מקסטיליה; בתם חואנה גיזארה לפיליפ היפה, בנם של מקסימיליאן הראשון ומרי מבורגונדיה. כשנת 1500, שנת הולדתו של קרל, מתו באופן בלתי־צפוי כמה מבני משפחת המלוכה הספרדית טרם זמנם, הותירו את חואנה כיוורשת לכתר הספרדי והפכו את השירוף עם פיליפ לניצחון פוליטי לבני הבסבורג. התוצאה הייתה ריכוז חסר תקדים של טריטוריות בידי

של נסיך יחיד. עם מות אביו, בשנת 1506, נעשה קרל לדוכס בורגונדיה; עם מותו של פרננדו, בשנת 1516 (וכיוון שחואנה, שיצאה מרעתה, לא יכולה הייתה לשלוט בפועל) היה קרל למלך קסטיליה ואראגון, וכן מלך נפולי, סיציליה, סרדיניה והמחוזות הספרדיים בעולם החדש. כשמת מקסימיליאן, בינואר 1519, ירש קרל את הטריטוריות האוסטריות של הארכידוכס לבית הבסבורג. הנסיכים האלקטורים הגרמנים, שפעלו מטעמי מסורת, רגש שושלתי ושלמונים, בחרו בו ביוני 1519 למלך הרומאים ולקיסר המיועד. האימפריה של קרל החמישי השתרעה מווינה ועד פרו.

שושלת בית הבסבורג, 1493–1564

נוסף על ארצות ותארים ירש קרל גם מסורות פוליטיות. חצר הדוכסות של בורגונדיה הייתה המוקד האירופי של האבירות הגוועת. חומר הקריאה האהוב על קרל כלל דברי-ימים (כדוניקות) חצרונים של אבותיו לבית בורגונדיה, והתכתובת הפוליטית שלו עמוסה אזכורים של שאיפתו ל"כבוד", "מוניטין", "תפארת" ו"תהילת נצח". בספרד למד, שמסעות צלב נגד המורים הם חובתה המרכזית של המלוכה ועיקר תהילתה. תוארו הקיסרי גילם את הרעיון הימי-ביניימי של universitas Christiana, גוף פוליטי שחובק להלכה את כל אירופה הנוצרית, ודאשו החילוני הוא הקיסר. "מלכי", כתב ראש שריו (הקנצלר הגדול) לקיסר הצעיר אחרי הבחירות של 1519, "האל העניק לך חסד מופלא ביותר ודומך מעל לכל המלכים והנסיכים בעולם הנוצרי, למעלת כוח שממנה נהנה עד כה רק אב-אבותיך קרל הגדול (Charlemagne). הוא הציב אותך על הדרך אל מונרכיה חובקת עולם, לכינוסו של העולם הנוצרי כולו תחת רועה יחיד".³³ אלה היו נאומים לתפארת המליצה ולא הגדרת מדיניות. שום מלך אירופי לא הכיר בקרל כאדונו. התפישה הנושנה של העולם הנוצרי כהייררכיה של מדינות ובראשן הקיסר,

נדחקה הצדה; אירופה כללה מדינות שוות, מתחרות ועצמאיות. קרל עצמו לא שאף כלל להיות dominus mundi ("שליט העולם"), או לכבוש לעצמו באירופה ממלכות מעבד לאלו שקיבל בירושה. אבל אחריותו לאחרותו הרוחנית של העולם הנוצרי עוררה בו התרגשות עמוקה, והוא נטה לבלבל בינה לבין השגשוג הפוליטי של שושלתו; בעיני עצמו (כבעיניהם של רבים מבני דורו) היה קרל קיסר המערב, מתקנה של אירופה, מכניעם של התורכים ומגן האמונה הנוצרית. האידאולוגיה שלו, ברומה למודשתו ולמזגו, הייתה אקומנית.

אבל גם בשטחים בהם שלט קרל בפועל היה דעיון האימפריה בבחינת מיתוס. המונרכיה שלו הייתה מקרית ואישית. הוא לא שלט במדינה אימפריאלית אחת, אלא באוסף הטרוגני של ממלכות ונסיכויות עצמאיות, שרק זהותו של השליט קושרת ביניהן; ובכל אחת מאלה הוא נקרא בתואר שונה ושלט בסמכות שונה. משפטן מקסטיליה תיאר את המצב בניסוח קולע: "בממלכות הללו יש לשלוט ולמשול כאילו המלך המאחד אותן מולך בכל אחת מהן לבדה".³⁴ קרל היה שמרן. הוא לא הקים תשתית מינהלית משותפת לאימפריה כולה. לא היו לו אוצר משותף או תקציב משותף. סך כול משאביו, באנשים ובכספים, היה גדול משל כל שליט אירופי יחיד אחר, אבל את הכוח הממשי שיכול היה לגייס הכתיבו כוחו או חולשתו כשליט של מדינות נפרדות, שאינן תלויות זו בזו ולכל אחת מהן חוקים, מנהגים, מסורות ומוסדות משלה, וכן אינטרסים פוליטיים וכלכליים מיוחדים לה, שאותם לא הייתה מוכנה להקדיב לטובת שאפתנותו של בית הבסבורג. האימפריה של קרל הייתה קטנה מסך חלקיה.

גרמניה של בית הבסבורג

את מצוקתו של הקיסר ממחיש מעמדו החוקתי בגרמניה – הגדולה, המאוכלסת והעשירה ביותר מכל נחלותיו. "הקיסרות הרומית הקדושה של העם הגרמני" (Heiliges römisches Reich deutscher Nation) הייתה מצבור של ערים ונסיכויות עצמאיות. הקיסר הגרמני, שנחלש מחמת מאבקים קשים עם האפיפיורות, המאמץ לכפות את מרותו על מרכז איטליה וצפונה ומלחמות אזרחים מבית, נאלץ עוד במחצית הראשונה של המאה השלוש-עשרה להסיג את פקידיו המלכותיים מנסיכויות כנסייתיות וחילוניות גם יחד, ולהעניק לנסיכים גרמנים את הזכות הבלבדית לטבוע כסף ולשפוט בשטחיהם. אי-תלותם של הנסיכים במדות המלכותיות והקיסרית נוסחה בחוק ב"בולת הזהב" של שנת 1356, אבן היסוד של החוקה הגרמנית בימי הביניים המאוחרים ובמאה השש-עשרה. הבולה קבעה באופן רשמי, כי הקיסר ייבחר על-ידי שבעה נסיכים-אלקטורים, ואישרה את זכויותיהם המלכותיות של האלקטורים ואת חסינותם המוחלטת מפני שיפוט על-ידי הקיסר. נסיכים אחרים קיבלו אותן חסינויות וזכויות, או נטלו אותן לעצמם, בעשדות השנים שלאחר הבולה, וכן עשו גם ערים גדולות, שהשלטונות הפטריקיים שלהן נטלו לעצמם במהרה מונופול על כל השליטה בין חומותיהן. עד לשנת 1500 כבד

היו הנסיכים והערים הקיסריות החופשיות שותפיו העיקריים של השליט הנבחר לשלטון בקיסרות.

ערב הרפורמציה היו בגרמניה כשלוש-מאות ישויות פוליטיות של ממש. בראש הסולם היו הנסיכויות האלקטוריות - שלוש הארכיבשויות של מיינץ, טריר וקלן, הנסיכות הפאלאטינית של הריין, סקסוניה וברנדנבורג. אחריהן באו הנסיכים הכנסייתיים והחילוניים החשובים, שהיו נכבדים מעט פחות מהנסיכים-האלקטורים, אבל במקרים רבים לא נפלו מהם בכוחם: אלה היו דוכסי ויטלסבאך מבוואריה, דוכסי וירטמברג, הלנדגראפים של הסה ורוכסי סקסוניה. בתוך נסיכויות גדולות אלה וסביבן היו פזורים באנדרלמוסיה שטחים של כמה עשרות נסיכים זוטרים, למעלה ממאה רוזנים, שבעים בישופויות וכנסיות, שישים ושש ערים חופשיות וקיסריות, ותחומי השיפוט הזעירים של למעלה מאלפיים אבירים קיסריים, שמבחינה פוליטית היה כל אחד מהם ארון של טירה מתפוררת וכמה עשרות איכרים.

במילים אחרות, לכוחות הצנטרליים, שהמונרכיות המערביות ריסנו ודיכאו באמצעות ממשל מרכזי חזק, הייתה בגרמניה עדיפות ברורה. ההתפתחות הפוליטית שם לא הייתה לכיוון של איחוד הדרגתי, אלא לפרטיקולריות שהתגבש והתבסס. בצרפת נטמעו האחוזות המדייבליות הגדולות אל תוך נחלות המלך; בגרמניה הן הפכו לנסיכויות עצמאיות, והפרטיקולריות המושרש בהן מנע את התהוותה של מדינה גרמנית אחת. הקיסר, האלקטורים, הנסיכים והערים הכירו כולם ביתרונות שבאחרות, כהגנה מפני אויבים מבחוץ ולשימור מידה מינימלית של סדר וביטחון מבית. אבל הם מעולם לא הגיעו להסכמה לגבי הדרך להגשים אותה. האלקטורים, הנסיכים והערים, שאת האינטרסים שלהם ייצג הרייכסטג - האסיפה (Diet) הקיסרית, שהייתה בשלהי המאה החמש-עשרה המוסד הלאומי המשמעותי היחיד, להוציא הקיסר עצמו - שאפו למנגנון פדרלי מורחב שיהיה בשליטתם. הקיסר רצה צבא וממון שיאפשר לצייד את החיילים ולשלם את שכרם. אם יקומו מוסדות פדרליים, הקיסר ביקש שיהיו תחת שליטתו. באסיפות הרייכסטג בוורמס (1495) ובאוגסבורג (1500), כפו נציגי המעמדות על הקיסר המרושש מקסימיליאן תוכנית רפורמות: הם הכריזו על שלום ציבורי (Landfriede) על מנת לשים קץ למלחמות פרטיות ולמהומות, קבעו מס פדרלי (Gemeinpfennig), הקימו בית-דין גבוה לצדק (Reichskammergericht) ומועצה שלטונית קיסרית קבועה (Reichsregiment). במועצה זו ישבו נציגי האלקטורים, הנסיכים והערים. לאף צד של המלך לא היה תוקף בלי הסכמתה, ולמלך היה רק קול יחיד בהצבעה. בקצרה, אסיפות הקיסרות התכוונו להכפיף את הסמכות המלכותית באופן דרסטי לסמכותם של השליטים המקומיים. המנגנון החדש לא עבד. הקיסר סירב כמובן להכיר בסמכות המועצה או להשתתף במושביה. אותם הנסיכים שהצביעו בעד המס הפדרלי בכינוס המועצה המחוקקת, סירבו לגבותו בשטחיהם הם. הנסיכויות הגדולות יותר מנעו הפניית ערעורים מבתי-המשפט שלהן אל ה-Reichskammergericht. Landfriede נחל הצלחה, אבל רק משום שהנסיכים אכפו אותו מכוח סמכותם, ולא מתוקף סמכות פדרלית כלשהי. קווי היסוד של החוקה פדרלית שרדו בימי שלטונו של נכדו של מקסימיליאן; אבל הכוח האמיתי בגרמניה נותר בירי הנסיכים הטריטוריאליים עד למאה התשע-עשרה.

הפאורליזם בגרמניה ניצח אמנם ברמה הלאומית, אבל בקרב הנסיכויות המרובות התחוללו תמורות פוליטיות מקבילות לתמורות בממלכות המערביות הגדולות. בפני הנסיכים הגרמנים עמדו מכשולים רבים. בשלהי המאה החמש-עשרה הם היו עדיין אדונים פאורליים, עם הכוח והמשאבים של בעלי נכסים פאורליים ולא של שליטים. האצילים והערים בתחומי שלטונם הפקיעו לעצמם לעתים קרובות יסודות של אותן סמכויות שלטון שהם עצמם הפקיעו מן הקיסר. רק לנסיכים מועטים היה משהו שהתקרב למינהל בירוקרטי יעיל. מערכות הכספים שלהם היו כושלות. לא היה להם מונופול על השימוש בכוח או על עשיית המשפט בשטחיהם. כל נסיך היה כבול לחוק המקובל, וה-Landtag, אסיפת הנציגים המקומית, הגבילה את סמכותו והתחרתה בה. כך למשל, כשעלה הדוכס החדש מבוואריה לשלטון בשנת 1508, הוא קיבל על עצמו אותה שבועה שקרל החמישי עתיר היה להישבע בהכתרתו באאכן בשנת 1520: להבטיח לשרדות של הכנסייה, האצילים והערים את "חירותן, מנהגייהן העתיקים וזכויותיהן המוכרות" ולא להפר אותם בשום צורה שהיא. משקיף בן הזמן סיכם את המצב כשאמר, כי "כשם שהנסיכים הביאו את הקיסר למצב של תלות ואינם מותירים לו אלא מספר זכויות רמות, כך גם הם בתורם תלויים בדצוניה של אסיפת המעמדות".³⁵

במרוצת המאה השש-עשרה החלו נסיכים נמרצים להתגבר על המכשולים הללו ולהפוך את הנסיכויות הפאורליות שחולצו משליטת הקיסר למדינות ריבוניות הומוגניות. הם דאגו להבטיח את הנחלת השלטון במדינתם על-פי העיקרון של זכות הבכורה. "בולת הזהב" ביססה זה מכבר את זכות הבכורה בנסיכויות האלקטורים, כך שזכותו של הבן הבכור לרשת שטח שלם ולא מחולק כבר הייתה נהוגה באמצע המאה השש-עשרה בחלקים רבים של המדינות הגדולות יותר. נסיכים ניסו גם לגבש את הטריטוריה שלהם, להשלימה ולהרחיבה, בכוח הזרוע או באמצעות נישואים הולמים. המניעים המידיים או לטווח הארוך של רוב המלחמות בגרמניה במאה השש-עשרה היו נעוצים בניסיונות של נסיכים לקבוע את גבולותיהם בצורה הגיונית ולחסל מובלעות טריטוריאליות עצמאיות שהתקיימו בממלכתם. הבעיה האמיתית הייתה כמובן כיצד להשליט את מרותם במדינה אחת, מאוחדת ובלתי-ניתנת לחלוקה. לשם כך הם החלו להקים מוסדות של ממשל ריכוזי מסודר. את המועצות הישנות, שחבריהן היו אצילים ונציגי הכנסייה, הם הפכו לגופים קבועים ומקצועיים יותר, מאוישים בעיקר באנשים בעלי הכשרה משפטית. כמו בממלכות במערב, המועצה, שהייתה הגוף המינהלי העליון ובה בעת בית-הדין הגבוה לצדק בנסיכות, הפכה ליחידת-מפתח בממשל מרכזי יעיל, גוף שחבריו מתמנים אך ורק על-ידי הנסיך וכפופים לו בלבד. הנסיכים ביססו את המנגנון הפיננסי במדינותיהם על נימוקים הגיוניים והסדירו את גביית המיסים. נתיניהם, מרווח כרוניקאי בן המאה השש-עשרה, "ראו בהם קללה גרועה מן האבירים-השודדים שבעבר. האבירים חמסו רק רכוש חומרי, בעוד הנסיכים מקעקעים את חוכמת אבותינו, משנים את מה שחשבנו

35 מובא אצל: Johannes Janssen, *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*, ed. L. Pastor (Freiburg-im-Breisgau, 1897), Vol. I, p. 523

עד עתה לצורך, וכמו מגיפה הם מכלים את זכויותיה המסורתיות של האומה".³⁶ דברי ביקורת אלה מתארים את שאיפות הנסיכים בצורה מדויקת למדי, אך הם מפרזים במידת הצלחתם. הנסיכים הגרמנים הלכו אמנם באותו כיוון שבו הלכו פרנסואה הראשון והנרי השמיני, אבל התקרמו למטרה במהירות פחותה בהרבה. אסיפות המעמדות הגבילו את חירות התמרון שלהם. הם לא נהנו מעצמאות כספית. בניגוד למלך צרפת, הם לא הצליחו להפוך את ההסכמה למיסוי להליך רשמי בלבד, ובניגוד למלך ספרד לא יכלו להיעזר בהכנסות מהמושבות, ולפיכך נותרו נסיכי גרמניה שבויים ביד המסורת – כפופים לחוק, ולא עומדים מעליו. עוניים הגבילו את כוחם הצבאי. פקידיהם היו מועטים מכדי שיוכלו לשבור אחת ולתמיד את חסינות השיפוט הכנסייתי והעירוני. התנגדותה של האצולה גברה במהלך המאה, במקום שתיחלש. רק במאה השמונה עשרה עתידים היו הנסיכים הגרמנים לזכות בכוחות הדיבונניים שנטלו לעצמם מלכי צרפת, אנגליה וספרד מאתיים שנה קודם.

נחלתו של קרל בגרמניה היו רק סוג אחד בקשת הדפוסים הפוליטיים שנמצאו בחלקיה האחרים של האימפריה שלו. בגרמניה היה קרל ארון עליון בשם בלבד של ערים עצמאיות ושל נסיכים, ששמרו בדיהם ואף העצימו את הכוחות המלכותיים שהפקיעו אבותיהם מידי אבותיו; בקסטיליה, לעומת זאת, הוא שלט במדינה ריבונית מגובשת, נהנה מהכנסותיה של אימפריה קולוניאלית עשירה בזהב ובכסף, וכיוון שהודות לאוצרות ממכסיקו ומפרו לא היה תלוי מבחינה כספית בקורטס, יכול היה קרל להתעלם מן המוסדות המייצגים באותה יעילות שבה עשו זאת פרנסואה הראשון ואנרי השני. סיציליה, לעומת זאת, הייתה מונרכיה פאודלית סוערת, שבה גאלץ המשנה למלך הספרדי לחלוק את סממני הדיבוננות עם בעלי קרקעות אמידים; בנחלות הענק שלהם נטלו לעצמם האצילים הללו מונופול על השיפוט האזרחי והפילי, מינו פקידים ומשפטנים מקומיים, גבו מכסים פאורליים ככל העולה על רוחם והחזיקו צבאות פרטיים. ארצות השפלה היו פדרציה של מחוזות אוטונומיים למחצה. האצולה העתיקה ניהלה את הממשל ברמה המרכזית והמקומית גם יחד. לאצילים היה מונופול במועצת המדינה. השר הבכיר בממשל המקומי בכל מחוז היה אציל עשיר, בעל סמכות לא מוגבלת, ואי-אפשר היה לסלקו מתפקידו. קרל הותיר בידיו חופש פעולה מלא.

גיוון זה אומר דרשני. הוא מזכיר לנו שרפוס ההתפתחות הפוליטית בצרפת, בספרד ובאנגליה היה רק אחד מני רבים. הוא מדגיש את העובדה, כי צורות קדומות יותר של מבנה פוליטי שרדו בעקשנות – ממש כשם שסוגים קדומים יותר של ארגון כלכלי המשיכו לשגשג לצד הרפוסים הקפיטליסטיים החדשים. יתרה מכך, אחרותה של הקיסרות של קרל, שהייתה דינסטית בלבד, והמבנה הרופף שלה, מדגישים עד כמה יש להיזהר מלהפרז במידת אחרותה של כל ממלכה אירופית שהיא במאה השש-עשרה; קשיי התקשורת ואיטיותה, ופיזור ההתיישבות כך ששטחי ענק של יערות או ערבות מיושבים ברלילות הפרידו בין הערים והאזורים הפוריים והמיושבים – כל אלה כפו על כל מדינה גדולה בתקופה זו מבנה פדרלי פחות או יותר. ספרד עצמה הייתה איחוד

שושלתי של ממלכות שהתלכרו רק ברמותו של השליט, ועד לשלטונו של פליפה השני (1556-1598) כמעט ולא נעשו בה צעדים לאכוף על קסטיליה ואראגון תשתית מוסדית ומינהלית משותפת. למחוזות צרפתיים רבים, בייחוד אלה שסופחו לא מכבר לכתד, היו חוקים ומנהגים משלהם, אסיפות מעמדות מחוזיות משלהם, בתי-משפט משלהם. השם "צרפת" (France) חל עדיין רק על "איל דה פראנס" (פריס וסביבותיה), ונוסעים נהגו לדבר על נסיעה מברטאן לצרפת. לכל חבל הייתה מערכת מידות ומשקלות משלו, ומחסומי המכס הפנימיים סיכלו את מעברן של סחורות ממחוז למחוז.

ברם, החוט המשותף המאפשר להבין את כל המגוון הזה הוא עדיין התהוותה של המדינה הריבונית. השינוי הפוליטי בכל רחבי אירופה הוביל אל ממשל באמצעות בירוקרטיה ואסיפת נבחרים. ההברלים היו בקצב השינוי, בסוג ובגודל של היחידה הטריטוריאלית שבה שלט הממשל הריכוזי. במונרכיות החדשות התגבשו מדינות דיבוניות פחות או יותר בדמת האומה. בטריטוריות הלא-ספרדיות של קרל החמישי התגבשו מדינות קטנות יותר בקצב איטי יותר, סביב נחלות ועדים גדולות, ויצרו בסופו של דבר נסיכויות וערי-מדינה דיבוניות. פריחה הדרגתית זו של מדינות ריבוניות בתחומי הקיסרות של קרל החמישי מסבירה מדוע גם האחרות השושלתית של האימפריה לא האריכה ימים אחריו. כבר בשנים 1521 ו-1522 העביר קרל את נחלותיו באוסטריה ואת סמכויותיו בגרמניה לידי אחיו הצעיר, הארכידוכס פריננד (1503-1563). כשויתר על כס המלוכה (1555-1556) חילק רשמית את נחלותיו בין בנו לאחיו. ספרד (על מושבותיה וגרודותיה באיטליה) וארצות השפלה ניתנו לפליפה השני; אוסטריה, בוהמיה, הונגריה והתואר הקיסרי ניתנו לבית הבסבורג האוסטרי – לפרדיננד וליוז'ף. אבל, עד שפרד למנוח ההירונימיטי של יוספה באַסטרְמְדוּרה, חלש קרל על הפוליטיקה האירופית, והאימפריה שלו הייתה מוקד למאבק הכוחות שבו היו מעורבות כל מדינות אירופה.

מערכת המדינות באיטליה בתקופת הרנסאנס

התגבשותן של מדינות טריטוריאליות דיבוניות בחלקים נרחבים של אירופה, בשנים שבין 1430 ל-1560, עלייתו של בית הבסבורג, מדיניות ההתפשטות הלוחמנית של צרפת וחדירתם של הצבאות העות'מאניים במעלה הרנובה ועד לשערי וינה, יצרו רפוסים חדשים של יריבויות בינלאומיות והולידו בפעם הראשונה מערכת מדינית אירופית. איטליה הייתה אב-טיפוס של המערכת החדשה וקורבן למעשי התוקפנות שלה. בימי הביניים המרכזיים התחלק חצי-האי האיטלקי לשלושה אזורים שליטה עיקריים: צפון איטליה ותלק ניכר ממרכזה היוו את ה-Regnum Italicum, חלק אינטגרלי מן הקיסרות הרומית הקדושה של מלכי גרמניה; ברומא ובשאר שטחה של איטליה המרכזית שלט האפיפיור; דרום איטליה וסיציליה היו ממלכות עצמאיות שנשלטו על-ידי נורמנים, גרמנים, צרפתים ואראגונים בזה אחר זה. המרות הקיסרית על ה-Regnum Italicum קרסה במחצית השנייה של המאה השלוש-עשרה. במרכז איטליה וידו המעבר של הכס האפיפיורי לאביניון במאה

הארבע-עשרה את התפוררותו של הסדר הפוליטי הישן, וכתוצאה מכך התפצל הצי-האי לפירורים זעירים. הערים האיטלקיות יצאו נשכרות מכך. ככל שהשתכחו תהילתו וזכרו של ה-Imperium Romanum הגרמני, ושלטון האפיפיור קרס גם ברומא עצמה, קמה על החורבות ציוויליזציה של ערי-מדינה. צפון איטליה ומרכזה היו מיושבים בצפיפות בערים מאז ימי קדם; הברון הפאודלי, מהסוג שהיה שכיח כל-כך בצרפת, באנגליה ובגרמניה, מעולם לא צמח בה. הערים האיטלקיות, שהתעשרו ממסחר ונהנו ממשאבים שמעבר להישג ידם של רוב הנסיכים הפאודליים, הפקיעו לעצמן את הכוחות הריבוניים של קיסר ואפיפיור גם יחד; סירבו, כמעשה אנשי פירנצה, לסגת בפני מי שהתיימרו להיות ארונים; יסדו מדינות עצמאיות; והגנו על חירותן בכוח הזרוע. עד תחילת המאה הארבע-עשרה הייתה איטליה שמצפון לרומא פסיפס של ערי-מדינה אוטונומיות.

במהלך המאה החמש-עשרה הפכה הלוחמה התוקפנית את הגאוגרפיה הפוליטית האיטלקית לפשוטה בהרבה. רבות מהערים הקטנות איברו את עצמאותן. הערים החזקות התפשטו לכדי מדינות בעלות גודל נכבד; לקראת שנת 1450 נחלק הכוח בחצי-האי בין חמש מדינות: ממלכת נפולי בדרום, מדינת האפיפיור, הרפובליקות של פירנצה וונציה ודוכסות מילאנו. נפולי הייתה מונרכיה פאודלית; מדינת האפיפיור הייתה נסיכות כנסייתית, חופשית ברובה מן השליטה בפועל של האפיפיור; מוסדותיה של פירנצה היו רפובליקניים, אך למעשה שלטו בעיד הסוחרים לבית מדיצ'י; במילאנו שלט רודן - הדוכס שדיכו בידיו את כל הכוח הפוליטי; בוונציה היה שלטון של האריסטוקרטיה, חוג סגור של משפחות שריכזו בידיהן את כל הכוח הפוליטי והכלכלי גם יחד. כולן היו בלתי-תלויות למעשה בכל סמכות חוקה מהן. מילאנו, פירנצה וונציה היו מדינות ריבוניות. השלטון והצדק בתחומיהן הופקדו אך ורק בידי ממשלותיהן, בלי קשר למבנה החוקתי שלהן. אבל, אף שהיו מדינות טריטוריאליזם, הן נבדלו למדי מהממלכות והנסיכויות בצפון. ייחודן היה בעובדה, שכל שטחי המדינה, להוציא עיר-האם, נחשבו לעורף קולוניאלי, מעין גרסה מוקדמת לממשל באימפריות הפורטוגלית והספרדית. כך למשל, על העדים הכפופות לוונציה נאסר לקיים מגעים מסחריים עצמאיים עם סוחרים זרים. הסוחרים הוונציאנים החזיקו במונופול על סחר חוץ ותיווכו בכל העסקאות למיניהן. מוסדותיהן של ערים שהיו בעבר ערי-מדינה אוטונומיות היו כפופים עתה לסמכותם של מושלים שמינה הסנאט הוונציאני. שום מוסדות נבחרים לא התפתחו בהן, ולאינטרסים של "אנשי המושבות" לא נודעה כמעט השפעה על המדיניות. בפירנצה החזיק רק מיעוט מבוטל מהתושבים באזרחות, גם מקרב מי שהתגוררו בין חומות העיר ונטלו חלק פעיל בחיים הפוליטיים. עלייתו לשלטון של בית מדיצ'י במאה החמש-עשרה, והפיכתה של פירנצה לדוכסות הגדולה של טוסקנה במאה השש-עשרה, הביאו לחיסול מעמדה המיוחד של האוליגרכיה, ולאזן דווקא לדיכוי חירויות האזרח של העם; מחוץ לחומות, לעומת זאת, השתרע העורף הפוליטי של הטריטוריות הטוסקניות, שנשלט על-ידי אזרחי פירנצה ונסיכים ולמען האינטרסים שלהם.

בין השנים 1450 ל-1494 שיחקו המדינות האיטלקיות משחק דיפלומטי וצבאי מתוחכם בבירוד יחסי משאד ארצות אירופה. כללי המשחק התפתחו במהירות והגדירו סוגיות כגון תפקיד השגריר המכהן, בדיחות לצודכי מתקפה ומגננה, התוויית תחומי

השפעה, הסכמי אי-התקפה, לרבות תנאים לפעולה נגד מפרי השלום, הסכמים מסחריים וכן הלאה. האיטלקים המציאו את הטכניקות המודרניות של יחסים בינלאומיים, באותה מידה של כישרון ופוריות שבה המציאו טכניקות עסקיות וסגנונות אמנותיים. פרנצ'סקו גוויצ'ארדיני (1483-1540), שכתב במאה השש-עשרה את ההיסטוריות של איטליה ופירנצה - חיבורים שהשתוו בערכם האינטלקטואלי ליצירה המפוארת של תוקידידס, היה מראשוני מנסחיו של העיקרון החדש: "מטרתה של כל אחת מחמש המדינות המרכזיות הייתה לשמור על שטחה ולהגן על האינטרסים שלה, על-ידי השגחה קפדנית, שאף אחת מהן לא תתחזק ריה לשעבר את האחרות; לשם כך הקדישה כל אחת מהן תשומת-לב דקדקנית ביותר גם לאירועים ושינויים פוליטיים שוליים".³⁷ מאחר שוונציה הייתה החזקה והתוקפנית ביותר בין המדינות האיטלקיות, התאחרו נגדה פירנצה, מילאנו ונפולי. התוצאה, אומר גוויצ'ארדיני, הייתה איזון כוחות (bilancia) מועיל, שיווי-משקל בתנאים של שלום יחסי. זהו תיאור מוקדם של מערכת מדינית סגורה, המווסתת באמצעות מאזן כוחות. כל תנועה של אחת המדינות גררה תגובות מכל המדינות האחרות. האיזון הבטיח עצמאות וביטחון לכולן.

המעמד השליט בכל מדינה באיטליה נלחם בעקשנות לשמר את עצמאותו. לא היה מחסור ברגש לאומי ומסידות למה שכינה פטררקה "הדם הלטיני הענוג" ו"הארץ היפה בעולם". הכול הניחו, שארמטה של איטליה מקודשת, וכי הטבע עצמו תחם את גבולותיה בימים ובהרים. לאיטלקים הייתה שפה משותפת, שאמנות הדפוס סייעה להאחידה, ובמאה החמש-עשרה הייתה להם גם תרבות משותפת, שהאינטלקטואלים טענו לגביה בצדק, כי היא עולה על כל מה שיכולה הייתה להציע שאר אירופה "הברברית". אנו מכנים השקפות ממין זה "לאומיות תרבותית". הן מקבילות לפרופולריות המתודשת בגרמניה של המאה השש-עשרה לחיבורו של טקיטוס, גרמניה, שהדגיש את הניגוד בין הגרמנים האמיצים וישרי-הדרך לדומאים המנוונים והלוחמנים; והן דומות לאמונה הצרפתית, כי הצרפתים עולים על כל העמים בשפה, אדיקות, מעלות מוסריות, אומץ, וכל מידה טובה "יקרת מציאות ועתיקת יומין". ללאומיות זו לא הייתה משמעות פוליטית או צבאית כלשהי. בשום מקום באירופה לא קמה מדינה שהושתתה על מסורת לאומית או הנציחה אותה - קל וחומר באיטליה. מדינאים דיברו על "הצרכים האוניברסליים של איטליה" והפצירו ביריביהם להיות "איטלקים טובים", אך אף-על-פי-כן, הרעיון של איטליה מאוחדת, להשקפתם, חל בראש ובראשונה על עצמאותה של מדינתם הם. בדומה לערי-המדינה היווניות לפני שנכבשו על-ידי מקדוניה, ערי-המדינה האיטלקיות לא רצו ולא יכלו ליצור אחדות שתבטיח עצמאות איטלקית משותפת לכול על-ידי הרס הבסיס לאוטונומיה ולעצמאות הפרטיקולרית שלהן. בסופה של המאה החמש-עשרה ניצבו המדינות האיטלקיות מפולגות ומפורדות אל מול המונרכיות החדשות של צרפת וספרד.

מתוך: *Storia fiorentina*, ch. xi. *Opere inedite de Francesco Guicciardini*, eds. P. and L. 37

Guicciardini (Florence, 1859), Vol. III, p. 105

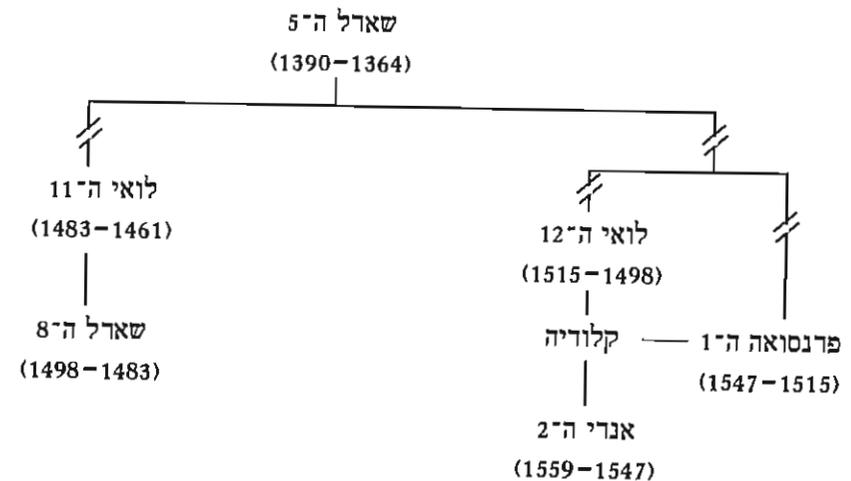
דאג בדרך כלל לאינטרס כלשהו מעבר לזה של משפחתו. לכן היו קשרי הנישואים נושא כה בולט במשא ומתן הדיפלומטי ותוצאותיו חשובות כל-כך. כפי שראינו, הקיסרות של קרל החמישי הייתה תולדה של נישואים מלכותיים; וקשרי נישואים מועילים היו ונתרו אחת המטרות הבסיסיות והמצליחות ביותר בדיפלומטיה של הקיסר קרל. בשנת 1521 הניח קרל את היסודות למונרכיה האוסטרית העתידית, כשהשיא את אחותו מרי ללואי, מלך הונגריה ובוהמיה, ואילו אחיו פרדיננד נשא לאישה את אחותו של לואי, שהייתה הבאה בתור בסדר הירושה לכתר. נישואיו שלו עצמו לנסיכה פורטוגלית פתחו בפני בנו, פליפה השני, את הדרך לכתר פורטוגל, ולאחוזן של האימפריות הספרדית והפורטוגלית תחת שליט יחיד בשנת 1580. הוא השיא את פליפה השני למרי מלכת אנגליה, ואילו נולד להם בן, אפשר להניח שאנגליה לא הייתה כיום מדינה פרוטסטנטית.

המלחמות של המאה השש-עשרה היו אישיות באותה מידה. מלכים יצאו למלחמה כדי לזכות בכבוד וברווח, והמניע שלהם למלחמה לא היה האינטרס הלאומי – מושג אנכרוניסטי בהקשר זה – אלא שאפתנות או תרעומת אישית ותביעות שושלתיות "צורקות" של משפחותיהם. שרל השמיני פלש לאיטליה בניסיון לממש תביעה מפקקת לכתר של ממלכת נפולי, שאותה ירש מענף צעיר יותר של משפחת המלוכה הצרפתית. המלך הצרפתי אחריו, לואי השנים-עשר, פלש בשנת 1499 לרוכסות מילאנו, בתואנה כי בני ספורצה, משפחת הרוכס השליט, לא היו אלא תופסי שלטון שלא כדין, בעוד הוא עצמו היורש החוקי דרך סבתו ולנטינה, בת למשפחת שליטים קודמים של מילאנו, משפחת ויסקונטי. כשירש את כסאו של פרננדו מאראגון, קיבל קרל החמישי את נפולי, הן כמקור למיסים והן כשטח שיצטרך להגן עליו. כשירש את כס המלוכה של גרמניה ממקסימיליאן, היה קרל, ברומה למלכי גרמניה שקדמו לו, לאדוני הפאודלי של דוכסות מילאנו, ובהכרח גם ליריבים של הטוענים הצרפתים לכתר בצפון איטליה. ואיטליה לא הייתה המקום היחיד שבו הציבו טענות שושלתיות מנוגדות זו לזו את בית הבסבורג נגד בית ואלואה. עם מותו של רוכס בורגונדיה האחרון, בשנת 1477, הפקיע לואי האחר-עשר מלך צרפת (שלט בין השנים 1461 ל-1483) את הרוכסות וסיפח אותה לנחלות המלכותיות. קרל היה נחוש בדעתו להשיב לעצמו את בורגונדיה הצרפתית ולשקם במלואה את מורשתו הבורגונדית. פרנסואה היה נחוש לא פחות ממנו למנוע ביתור כה מסוכן של ממלכתו. ארצות פלנדריה וארטואה, שמצפון ומערב לבורגונדיה, היו נחלות של מלך צרפת, ובעת ובעונה אחת גם כפופות לשלטונו של בית הבסבורג כיוון שנמנו עם שבעה-עשר המחוזות של ארצות השפלה. פרנסואה ראה בהם מחוזות צרפתיים, בעוד שלדעת קרל הם היו חלק מהקיסרות שלו. תביעות סותרות דומות על מחוזות מהצד הצרפתי ומהצד הספרדי של הרי הפירנאים החמירו את היחסים בין ספרד לצרפת. בקצרה, שני המלכים סברו, כי סכנה מאיימת על זכויותיהם האישיות ועל הטריטוריות שלהם. קרל ראה בצרפת מדינה תוקפנית המנסה לגזול ממנו את ירושתו המגיעה לו כחוק, מפרה ברוב אנוכיות את השלום באירופה, ושמה לאל את הייעוד שניתן לו משמיים להנהיג את העולם הנוצרי המאוחד נגד התורכים. פרנסואה הראשון, לעומת זאת, ראה את ממלכתו מוקפת מכל עבר בטריטוריות של בית הבסבורג – ספרד,

דפוסי יריבות בין-לאומית

בשנת 1494 פלש שרל השמיני מלך צרפת (שלט בשנים 1483-1498) לאיטליה ושם קץ לאוטונומיה של המערכת המדינית האיטלקית של ימי הרנסאנס. את מקום המערכת האיטלקית תפסה מערכת אירופית. על במה רחבה הרבה יותר, עם משאבים עשירים יותר אך בפחות תחכום, שיחקו בין השנים 1519 ל-1559 קרל החמישי, פרנסואה הראשון וסולימן המפואר, הסולטן התורכי, את המשחק הדיפלומטי שהמציאו המדינות האיטלקיות במאה החמש-עשרה. הקיסרות של קרל הייתה המעצמה הראשונה במעלה באירופה. השטחים שבשליטתו, הלהט הצלבני שפעם בו ויומרותיו השושלתיות בלמו את שאיפות ההתפשטות של הצרפתים והעות'מאנים. לפיכך שני הסכסוכים הגדולים של התקופה העמידו את בית הבסבורג נגד בית ואלואה, ואת בית הבסבורג נגד העות'מאנים. הברית העיקרית שנועדה לאזן את כוחו של בית הבסבורג, ובסופו של דבר למחוץ אותו, הייתה הברית שבין הצרפתים לתורכים.

שושלת ואלואה, 1461-1559

מלחמות הבסבורג – ואלואה

המאבק בין בית הבסבורג לבית ואלואה היה אישי ושושלתי במידה שכיום קשה לנו להבינה. המונרכיות החדשות היו מדינות דיכוניות, ולא מדינות לאומיות. המטרות של שליטיהן לא היו מטרות לאומיות. המדינה זוהתה עם דמות המלך ועם שושלתו. למלך מתקופת הרנסאנס הייתה שליטה בלבדית בניהול ענייני החוץ, ואף שמדיניותו הושפעה לעתים מלחצים חברתיים (כמו למשל מן האצולה) ואף משיקולים מסחריים, הוא לא

ארצות השפלה וגרמניה – והאמין כי סכנה מאיימת על נחלותיו הלגיטימיות וכי קרל שואף "להיות ארון הכול". העוינות בין בית הבסבורג לבית ואלואה סירבה להתפוגג.

מלחמות הבסבורג בעות'מאנים

כך גם העוינות בין בית הבסבורג לעות'מאנים. מאז תחילת המאה הארבע-עשרה הביטה אירופה בכוחם הגובר של התורכים העות'מאנים בפחד ובכעס, אבל באפס מעשה – למעט מדינות שנמצאו בסכנה מידית. בעשרות השנים אחרי נפילת קונסטנטינופול בידם, בשנת 1453, הכניעו התורכים את רובה של אירופה המזרחית מדרום לדנובה, לרבות החוף האדריאטי; צמצמו את שטחן של המושבות האחרונות שנותרו לגנואה במזרח; הפקיעו חלקים ניכרים מן האימפריה הוונציאנית; ואף שהסחר האינטנסיבי נמשך, הם חיסלו את המונופול המסחרי שממנו נהנו הסוחרים האיטלקים זה זמן רב באגן המזרחי של הים התיכון. העולם הנוצרי, שהתרחב בצורה מרשימה כל-כך מערבה אל מעבר לאוקיינוס, היה נתון ללחץ גובר מצד המזרח המוסלמי. בימי שלטונו של סולימן המפואר (שלט משנת 1520 עד 1566), הטריטוריות של בית הבסבורג הן שספגו את רוב המתקפות של התורכים. העות'מאנים, שהתקדמו בכיבושיהם במעלה הדנובה, הפכו לחלק אינטגרלי מהמערכת המדינית האירופית. סולימן כבש את בלגרד בשנת 1521, ובאוגוסט 1526 הנחיל לצבא ההונגרי מפלה ניצחת במוהאץ. יומנו ממחיש את האירועים באופן חי אך תמציתי. ב-13 באוגוסט הוא רשם בו: "הקיסר, יושב על כס זהב, מקבל את הוקרתם הכנועה של הוויזרים ושל המושלים: טבח של 2,000 שבויים; יורד גשם זלעפות". ב-2 בספטמבר כתב: "מנוחה במוהאץ: 20,000 חיילי רגלים הונגרים ו-4,000 מפרשיהם מובאים לקבורה". המלך לואי קיפח את חייו בטבח. גיסו, הארכידוכס פרדיננד, נבחר לרשת את כסאו כמלך בוהמיה באוקטובר 1526 וכמלך הונגריה בשנת 1527. בינתיים עשה סולימן את דרכו לווינה, ובספטמבר 1529 הופיע בשערי העיר. החורף הקרב וקווי האספקה הארוכים מדי אילצו אותו לסגת. וינה לא נכבשה מעולם. אבל במשך עשרות שנים היו התורכים איום ישיר על לב הקיסרות של בית הבסבורג. כצפוי, קדל ופדדיננד הציגו את מאמצייהם להגן על נחלותיהם כמאבק נעלה יותר להגנה על אירופה עצמה מפני הכופרים, ואת נחישותם להשיב לעצמם את הממלכה ההונגרית האבודה כמסע צלב, שהצדיק את תביעתם לגיוס צבאות וכספים מכל דחבי אירופה. קדל יצא למתקפת הנגד שלו בשנת 1531. הוא חידש את הגיחות הצלבניות של ספרד ופורטוגל לצפון אפריקה, לכד את טוניס (בתפקידו כ"נושא דגל האל") ופתח זירת מלחמה חדשה באגן המערבי של הים התיכון. הייתה זו תחילתו של מסע מלחמה, שהגיע לשיאו כעבור שנים רבות, בשנת 1571, כשבנו הלא-חוקי, דון חואן מאוסטריה (1547–1578), הנחיל לצי התורכי בים התיכון תבוסה ניצחת בִּלְפָאנטוֹ.

מביב שני הצירים הבסיסיים של הפעלת כוח והתנגדות, שחוללו הסכסוכים בין בית הבסבורג לבית ואלואה ובין בית הבסבורג לעות'מאנים, התפתחו בריתות שונות בהתאם לעקרונות מופשטים של כוח. חובתו הראשונה במעלה של כל מי שעובד בשירות ממשלה,

כתב אַרְמוֹלָאוֹ בְּרֶדְרוֹ – אציל ונציאני, ריפלומט, הומניסט אריסטוטלי וחשמן – היא "לעשות, לומר, לייצג ולחשוב את כל מה שמועיל ביותר לשמר ולהאדיר את מדינתו הוא".³⁸ שני עקרונות הכתיבו את הפעולה הפוליטית הבינלאומית: הראשון, להגן על המדינה מפני התקפות של שכן חזק ממנה; והאחר, איסוף בעלי ברית, התקפת נגד, הנחלת תבוסה למדינה השכנה, ובמידת האפשר ביזת אוצרותיה. בעידן של התלהבות דתית ודקדקנות דוקטרינרית, בולטת החילוניות של המניעים למלחמות. אחד משלושת היריבים הגדולים היה מוסלמי, אך עם זאת, הברית החשובה ביותר בתקופה הייתה זו שכרתו "המלך הנוצרי ביותר" של צרפת והסולטן הכופר נגד אויבם המשותף, הקיסר העומד בראש הקיסרות הרומית הקדושה, מנהיגו הארצי של העולם הנוצרי. ממרד, שם הוחזק בשבי אחרי שהובס ונלכד בקרב פאווייה (ב-24 בפברואר 1525), כתב פרנסואה בחשאי לסולטן וביקש את עזרתו. קרב מוהאץ היה התגובה על קרב פאווייה, מימוש הבטחתו של הסולטן להושיע את המושל (Bey) של צרפת מעליונותו של המושל של ספרד. בני התקופה גינו את "ברית החטאת", אבל היא לא הייתה אלא ההוכחה האחרונה להתרוקנות של האיראל הצלבני מתוכן. כבד במאה החמש-עשרה עודדו הוונציאנים את התורכים לתקוף את ברינריו ואת אוֹטְרֶנטוֹ כדי להחליש את ממלכת נפולי; והתורכים אכן כבשו חלק מהחוף האפולי והחזיקו בו במשך שנתיים בקירוב (1480–1481). אפילו האפיפיור קיבל קצבה תורכית, בתמורה להסכמתו להחזיק בשבי את אחיו הסורר של הסולטן.

שני היריבים הנוצרים היו קתולים. הם נלחמו זה בזה בלא רחם, ואילו המדינות הקטנות, פרוטסטנטיות כקתוליות, בחרו במי לתמוך על-פי שיקולי כוח ולא לפי תכתיב של האמונה הדתית. האיטלקים, כשהיו חופשיים לפעול, צידדו בחלשים נגד החזקים, משום שקיוו תמיד לגרש את בית הבסבורג ואת בית ואלואה גם יחד מחצי-האי. מטרתם של הנסיכים הגרמנים, פרוטסטנטים וקתולים כאחד, הייתה לדאוג שהקיסר יהא חלש, והם מיהרו להגיב על מפגני כוח קיסרי בגרמניה בכריתת ברית עם צרפת. המדיניות האפיפיורית מבהירה היטב את שיקולי המשתתפים בוירה הבינלאומית. בעשורים המכריעים שאחרי שנת 1520, שבמהלכם התבססה הכנסייה הפרוטסטנטית ברבים מחלקיה של אירופה, מה שהכתיב את המדיניות האפיפיורית היו מעמדה הארצי של האפיפיורות כמדינה איטלקית, ופחדם הנואש של האפיפיורים, בזה אחר זה, שקרל החמישי יכנס ועידה כנסייתית וישב את השאלה הדתית בגרמניה ובאירופה באופן בלתי-תלוי ברומא. אחרי קרב פאווייה חלש קרל על צפון איטליה ודרומה גם יחד. באופן טבעי נמשכו אפוא האפיפיורים לברית עם צרפת. גם ביזת רומא בשנת 1527 בידי גייסות קיסדיים, ונפילתו של האפיפיור בשבי, העיבו רק באורח זמני על המשיכה לברית הכרחת זאת. התוצאה הייתה דפוס של בריתות והתקשרויות שחזר על עצמו שוב ושוב בעשורים של אמצע המאה, דפוס שהיה בגדר אסון לדת הקתולית, אך על-פי ההיגיון של מאזן כוחות היה בלתי-נמנע והייתה בו סימטריה אלגנטית: מצד אחד הקיסרות של קרל החמישי, מצד שני צרפת, הקשורה בברית עם התורכים, הנסיכים

38 מצוטט אצל: Garrett Mattingly, *Renaissance Diplomacy* (London, 1962), p.117

הגרמנים הפרוטסטנטים והאפיפיור ברומא. "כה רב המרחק", כתב מקיאולי בפרק החמישה-עשר של הנסיך (1513, בתרגומו של ג' שילוני), "בין הדרך שבה אנו חיים לבין הדרך אשר בה היינו צריכים לחיות, שכל הזונח את מה שעושים במציאות תמורת מה שצריך להיעשות, לומר כיצד להביא חורבן על עצמו יותר מאשר כיצד לראוץ להמשך קיומו". שליטי הרנסאנס נכשלו בשגיאה זו רק לעתים נדירות.

חורבן פיננסי הביא אתו שלום ואת הסכם קאטו-קמברויס (אפריל 1559). הידיבים, שכעת היו אנרי השני מלך צרפת ופליפה השני מלך ספרד, הבינו את מה שהיה ברור זה זמן רב: צרפת לא הייתה חזקה דיה לכבוש את איטליה ולממש את תביעותיה על מילאנו ונפולי. המאבק הממושך על אותו מאגר של כוח ועושר, מושב ההדר הקיסרי, והמולדת של כל היפה, המקורי והמלומד באמנות ובספרות, הותיר את בית הבסבורג אדוניו של חצי-האי. משנה-למלך ספרדי משל בסיציליה, נפולי ודוכסות מילאנו. הדוכסות הגרולה של טוסקנה ומדינת האפיפיור היו למדינות-לוויין של ספרד. ונציה לבדה שמרה על חופש פעולה מוגבל. מצד שני, בני הבסבורג לא היו חזקים ריים לכתד את צרפת או להחליש במידה ניכרת ממלכה שהייתה מגובשת למדי, עשירה באנשים ובמשאבים ושוכנת במקום כה אסטרטגי. לפיכך נסוג פליפה השני מתביעתו על בורגונדיה הצרפתית, ונטש את עצמות אבותיו, שנחו על משכבם בקבריהם המרהיבים במנזר קרטוויאני ליד דיוון, בארץ זרה. ארטואה ופלנדריה נותרו חלק מארצות השפלה ההולנדיות. המובלעת בקאלה, שדיר אחרון של מה שהיו לפנים נחלות אנגליות נרחבות ביבשת, הושבה לצרפת בהסכם נפרד. הברית הדינסטית נחתמה בחווי נישואים. הנסיכים ביבשת אירופה זנחו לשעה קלה את מימוש שאיפותיהם מחוץ למדינתם, ופנו לטפל באתגר המינות מבית.

יסודות המחשבה המדינית המודרנית: חזון המדינה החדש

המדינות החדשות של הרנסאנס הולידו צורה חדשה של מחשבה מדינית. יוצריה היו שניים: ניקולו מקיאולי ותומס מור, אשר הקריירות הציבוריות שלהם – שבשני המקרים היו ארוגות וכרוכות בתולדות המונרכיות החדשות – המיטו עליהם משברים אישיים בעשור השני של המאה השש-עשרה. שניהם הכירו את עולם הפעילות הציבורית מכלי ראשון, הן ברמה המקומית של בעיות ומוסדות אזרחיים והן בזירות הרחבות יותר של הדיפלומטיה והלוחמה. ושניהם ניצלו בטלה מאונס להגות בהרחבה ובכתב במציאות המדינית החדשה.

מצבו של מקיאולי היה תחילה קשה יותר. עם שובם של בני מדיצ'י לפירנצה בשנת 1512 והפלת ממשלתו של סודריני, מצא עצמו מקיאולי, אחרי שנים רבות של חיים כאיש ציבור, מסולק ממשרתו, נחשד בבגידה, ולאחר עינויים, גולה בחוותו שמחוץ לעיר. בתווה ניסה כמיטב יכולתו להבין את המשבר הפוליטי שפקד זה עתה את איטליה, ולהשתמש בהגותו כדי להוכיח כי הוא ראוי להתמנות למשרה במשטר החדש של בית מדיצ'י.

גם מור נקלע למשבר ומצא את עצמו פנוי להגות בו. אך הוא לא סבל ייאוש, אלא פיתוי. אחרי שקנה לעצמו שם בלונדון כפרקליט פיקח, ומוניטין גדולים עוד יותר באירופה כמומחה ליוונית ואמן הניסוח בלטינית, מחבר של יצירות מבריקות בפרוזה ובשירה בלטינית, ופטרויוט אנגלי, הבין מור כי שירות למלך, הנרי השמיני, פותח בפניו אפשרויות רחבות אף יותר. אבל הסיכוי לזכות במשרה הסב לו ייסורים קשים כמעט כייסורים שבהם התענה מקיאולי אחרי שמשרתו נגזלה ממנו. משום שמור, בניגוד למקיאולי, היה נוצרי אדוק ומאמין. הוא נהג בצניעות חמורה, לבש כתונת-שיער מתחת למלבושי הפאר של לונדוני בורגני, והתיירא וסלד מפני החטאים שהנושאים במשרות ציבוריות אינם יכולים שלא להיכשל בהם. בשעת פנאי בלתי-צפויה, בעיצומה של שליחות לארצות השפלה, בעורו הוגה בסיכונים ובאפשרויות הצפונים בשירות המלך, מצא גם מור את עצמו אנוס לחשוב על עולם הפוליטיקה הגבוהה ולחרוץ עליו משפט.

שניהם, מקיאולי ומור גם יחד, פנו באופן הטבעי ביותר לכתבים הקלאסיים והסתייעו בהם לתאר את עולמם ולהסבירו. שניהם זכו בחינוך הומניסטי משובח ושמרו על אהבה עזה לספרות הקלאסית. תומר הקריאה האהוב על מקיאולי היה ההיסטוריה של רומא כפי שתוארו אותה ליביוס וטקיטוס. במכתבו המפורסם על מקורות ספרו, תיאר מקיאולי כיצד הוא מתכוון לעבודה בלבישת מחלצות ונכנס לתצורות המלכים הקלאסיות, שם הוא יכול לשהח עם הקדמונים, לשאול אותם על הסיבות למעשיהם ולקבל תשובות מפורטות – דהיינו, בקריאה. מור, שהיה ילד פלא, החליף הלצות הומניסטיות ותרגומי מכתמים יווניים עם ארסמוס עצמו. הן מור והן מקיאולי בחרו אפוא להעלות על הכתב את הגיגיהם בצורות שהיו מקובלות ורווחות זמן רב במסורת הקלאסית. מקיאולי כתב מדריך לנסיכים, סוג מסה שהיה שכיח מאז המאה הרביעית לפנה"ס. מור כתב תיאור של מדינה אידאלית דמיונית, שהוא קרא לה "אוטופיה" ("שום מקום"); וכפי שהבהיר, גם הוא גשען על מסורת ספרותית ששורשיה נטועים באפלטון, מתבר הרפובליקה והחוקים.

אולם איש מהם לא היה מלומד מקצועי ולא חי חיי פרישות מן העולם. מקיאולי שירת בשגרירות פירנצה בצפון אירופה ובאיטליה, עבר כמזכיר של ועדות ממשלתיות ובסופו של דבר נעשה לעוזרו הראשי של פיירו סודריני, המושל של הרפובליקה הפלורנטינית האחרונה שהאריכה ימים. במסגרת תפקידו זה הקים מקיאולי מיליציה אזרחית ולמד רבות על יכולתם של האריסטוקרטים לעדער את קיומה של רפובליקה. מור למד משפטים בלונדון ועבד כפרקליט בשירות העיר לונדון. בפני שניהם ניצבה לפיכך בעיה אינטלקטואלית חדשה: כיצד להשתמש בחומרים הקלאסיים, שאותם הכירו היכרות אינטימית כליכך, על מנת להבין את העולם הפוליטי החדש שסביבם, עולם שהילך קסם על מקיאולי ובסופו של דבר הביא לחורבנו, ואילו את מור הפחיד ופיתה בעת ובעונה אחת. משום כך לא היו הספרים של השניים פשוטים, וקוראיהם מתווכחים זה מאות בשנים על כוונותיהם ועל הפרשנות הנכונה לחיבורים. עם זאת, השוואה בין ספריהם של שני הכותבים והרגמים הספרותיים שבהם נעזרו מוליכה לכמה מסקנות בסיסיות.

כאשר הומניסטים שקדמו להם כתבו על הנסיך האיראלי, הם ציירו דמות אידאלית - איש מחונן במידות טובות, נישא וגאה, ששאף להבטיח לנתיניו ממשל צודק וחסכני, וקיבל בתמורה את נאמנותם. החיבורים שלהם לא היו אלא רשימות של המידות הטובות שהנסיך הטוב אמור להיות מחונן בהן, מתובלות בדוגמאות מההיסטוריה הקדומה שנועדו להזהיר מפני התנהגות פסולה.

מקיאווולי השתמש באותה צורה ספרותית שבה השתמשו קודמיו. גם הוא תיאר את התכונות שלהן נזקק הנסיך האיראלי. הוא אף קרא לפרקי הספר באותם שמות לטיניים שיכול היה הקורא למצוא בחיבור בנוסח הישן, ושאל, למשל, האם מוטב לשליט להיות אהוב או מטיל מורא. אבל תוכנו של הספר חתר במכוון ובלי היסוס תחת צורתו. מקיאווולי עמד על כך, שבעולם הפוליטי המוכר לו, שבו מתנהל מאבק בלתי-פוסק בין מדינות מודרניות ממושגות בצבאות חזקים, לא היה עוד מקום למידות הטובות המסורתיות. במקום לתאר כיצד ישמור המלך על חיבת נתיניו משכבר הימים, הסביר מקיאווולי כיצד יוכל השליט לקיים בידיו את השליטה בשטח שזה עתה נכבש - בדיוק הבעיה שעמדה בפני בני מדיצ'י בשובם אל פירנצה. במקום להפציר בשליט לרדוק בהתנהגות חסודה שתזכה אותו באהבת נתיניו, יעץ לו מקיאווולי כיצד יעורר בהם מורא ופחד באכזריותו.

מקיאווולי עמד על כך, שהעניין החשוב הוא החיים המציאותיים, "האמת הממשית של הדברים", ולא המדינות האיראליות שנולדו בחלומותיהם של מלומדים. בחיים האמיתיים הללו, רוב בני-האדם חלושים, בוגדניים והולכים שולל על נקלה, ותכונות אלו הן שמעניקות לשליט את נקודת האחיזה שלו, ולא האהבה שמעוררת ההתנהגות הטובה. מוטב לשליט הדוצה לשרוד שלא לעשות כעצתו של קיקרו לנהוג כארם ולא כחיה. נהפוך הוא, עליו לחקות את אכזריותו של האריה ואת עורמתו של הנחש, על-פי צורכי השעה. דק כך יוכל לקוות לעמוד בסכנות האורבות לכל מדינה חדשה מכל עבר.

מור פתח בתיאור ארכני של אותה מדינה בריוק, שאותה הוקיע מקיאווולי כמדינה איראלית, מדינה שבה חוקה מושלמת, פרי מוחו של מייסד חכם, שמאלצת את כל האזרחים לחיות על-פי המידות הטובות. באוטופיה זו - השוכנת אי-שם בעולמות שנפתחו הודות למסעות הגילוי האירופיים - היו גברים ונשים בקהילות אחידות וממושטרות, דומות יותר לבתי-מנזרים מאשר לערים אירופיות. הם לבשו אותם בגדים פשוטים, אכלו יחד בארוחות ציבוריות, והוקיעו בכל הזדמנות את המרדף אחר העושר; לא נושאי המשרות ענדו שרשראות זהב, אלא עבדיהם. כולם עבדו, וכיוון שעשו זאת בעילות, לא נאלץ איש לעבוד למעלה משש שעות ביום; את זמנם החופשי הקדישו ללימודים. בתחומים טכניים רבים - מיכולתם לגדל אפרוחים במדגרות ועד לכישוריהם הרפואיים - עלו תושבי אוטופיה בהרבה על תושבי אירופה. כמה ממנהגיהם, כמו משלוח מתנקשים שירצחו את שליטי אויביהם והצגת כלות וחתנים עירומים זה בפני זה לפני שיחליטו על נישואים, נשמעים יותר כפרודיות על מנהגים אירופיים מאשר כגרסאות משופרות שלהם; היבטים אחרים של אוטופיה, כמו האלפבית האוטופי-הבדיוני שאותו שרטט מור והסביר, נראים כשעשוע גרידא. עם זאת, תושבי אוטופיה מוצגים ברוב המובנים

כאנשים טובים יותר, ולמעשה נוצרים יותר, מתושביה הנוצרים של אירופה. כשהציגו בפני תושבי אוטופיה את מיטב הכתבים היווניים והציעו להם את תורת הנצרות, אומד המספר של מור, הם קפצו עליהם מיד. ומכאן כי דק חברה המושתתת על סדר מושלם - ולא חברה שבראשה עומד נסיך אכזר באופן מושלם - יכולה להעניק לבני-הארם חיים טובים.

אבל אף אחר משני הספרים הללו איננו ברור כפי שנדמה במבט ראשון. מקיאווולי המליץ על אכזריות מעל לכול; המזל, אמר במכתם שהתפרסם מאור בשעתו, הוא אישה המעדיפה על-פי-רוב את מי שנוהג בה ביד הקשה ביותר. הוא קורא לנסיכו לקרוע ולשסף. אבל הוא גם מוקיע מעשים מסוימים כאכזריים מכדי שיתקבלו על הדעת. בסוף ספרו הוא קורא לבני מדיצ'י שלא לבנות מדינה קטנה משלהם, אלא לגרש את הברברים ולאחד את איטליה מחדש. האם התכוון לשבח או לגנות את המנהגים שתיאר בצורה חיה כל-כך? רוב הקוראים בני דורו סברו, כי הוא נתן להם מודיך למדינאות יעילה ולא-מוסרית; תרגומים בכתב יד של ספרו נכללו בספרייתו של כל נסיך ומדינאי. יועצים מרושעים, הן על הבמה האליזבתנית והן בחיים, כונו "מקיאווולי". אבל ספרו החשוב האחר, עיונים בליביוס, מנתח בקפידה את הסיבות לכישלון הרפובליקה של פירנצה, ומקונן מעומק לב על המידות הטובות האבודות, אותן מידות אשר בהנסיך נראה כי הוא מכחיש את עצם קיומן. האם התכוון מקיאווולי לפאר את השיטות שתיאר בצורה כה משכנעת, או שמא רצה לנתח ולהוקיע אותן?

גם מור שיבץ את תיאור אוטופיה שלו במסגרת ספרותית מורכבת, שמאלצת את הקורא להרהר בכוונותיו האמתיות. בספר השני של חיבורו הוא מביא את סיפור אוטופיה מפי נוסע הרואי, הית'לורדאוס. בספרו הראשון, שמובא כדיאלוג, דנים הית'לורדאוס ומור בין היתר בחיי ציבור, ומוד מתרשם מהית'לורדאוס כדי כך, שהוא מפציר בו לנסות להשיג לעצמו מינוי בחצר מלך. בתשובה מגנה הית'לורדאוס את חצרות המלכים כספוגות בשחיתות, ומנתח את החברות האירופיות בנות זמנו כמושתתות על עוול. כך, למשל, הפושעים העקורים הרבים ששוטטו ברחובות אירופה נענשו באכזריות גם על עבירות פעוטות כגניבת מזון. וזאת, אף שהמצב שאליו נקלעו לא היה בשום פנים באשמתם. רובם היו איכרים, שנושלו מארמדם על-ידי בעלי אדמות שביקשו לגדר אותן לצורכי מרעה. רבים מן המנושלים היו לחיילים ולמדו בימי מלחמה כיצד לחיות משוד וביזה. לא אותם יש להאשים, אלא את העשירים שעשו אותם למה שהם. הטיעון - המבוסס על ניסיונו המעשי של מור - משכנע לכאורה. אבל, כפי שציין הית'לורדאוס, מי שהיה מנסה להעלותו בחצר היה נחשב למטרף ולא לחכם. החכם שבחר בחצר יוכל להישאר בה רק במחיר השחתת מירותו - יחדל להשתמש בחוכמתו כדי לשפר את העולם. הדמות של מור בספר, לעומת זאת, עומדת על כך, שעל החכם להצטרף לחצר, להשלים עם הצורך להתפשר עם המציאות, ולעשות כמיטב יכולתו. הרמות מופיעה שוב בסוף תיאורה של אוטופיה, לכאורה כלועגת לה - או לפחות טוענת, שאין כל דרך לגשר על הפער בין אירופה לאוטופיה.

סיפור המסגרת הופך את היהלום רב-הפנים של אוטופיה לבעייתי לא-פחות מהמראָה הנוראה שהציב מקיאווולי בפני הנסיכים. האם התכוון מור להפציר בפני קוראיו לקחת

חלק בשירות הציבורי, או שמא רצה להתריע מפניו? האם הציג את אוטופיה כאידאל בלתי־אפשרי ובלתי־מושג, פרודיה על אידאליזם נואל, או כסיבה להתנער מן החיים המושחתים של המונרכיות החדשות? רוב הקוראים המודרניים הניחו, כי מוד, שאכן קיבל על עצמו משרת ציבורית, התכוון להפציר בקוראיו לנהוג כמותו. אבל ארסמוס, בודה והומניסטים אחרים בני דורו ראו בספר הצהרה אידאליסטית נלהבת של השקפות שהיו משותפות להם, ביקורת מלאה וללא־סייג על החברה במציאות בת־זמנם.

דבר אחד ברור: שני הספרים מציעים עד היום את התמונות המרהיבות ביותר של החיים המדיניים כמות שהם וכמות שהם עשויים להיות. ישנם דברים מסוימים משותפים לשניהם; ניכר, כי שני המחברים לא האמינו שאפשר לבטוח בבני־האדם ולו לרגע, אף שהמלצותיהם כיצד להתמודד עם מגרעות אלה שונות מאוד זו מזו. יותר מכול, שני הציבורים עדיין קוראים לנו לחשוב היטב ובאופן שיטתי על המרחק בין "האמת הממשית של הדברים" לבין חברה שטוב להיות בה. חרף המבנה הקלאסי של הציבורים, הם מציינים את ראשיתם של זרמים מודרניים מובהקים במחשבה המדינית. מקיאוולי ומור ייסדו מסורת פרגמטית ומסורת אידאליסטית, שעודן מעוררות מחשבה בימינו כפי שעשו לפני חמש־מאות שנה.